

Pütkösti Árpád

Rákosi mentében

Az 1956-os lemondás legendái és a valóság

1956 nyarára a Kreml egyre tanácstalanabbá vált, hogy hová vezet a „liberalizálás” a tábor országaiban. Ez persze nem jelentette azt, hogy nem voltak csalhatatlan tanácsaik a nyugtalanságok kezelésére. A Rákosi Mátyás (RM) által kért – Farkas-ügyben járatos – megváltó, az ortodox Szuszlov, 1956. június 7-én érkezett Budapestre „üdülni”, feleségestül. Ha nem is volt arra kapható, hogy minden nem tetsző jelenséget a „jobboldali” veszély számlájára írjon, a hatalmi viszonyok megőrzésére törekedett. RM előzetes számításainak megfelelően, teljes tekintélyével mellé állt. Tudta, hogy a törvénytelen ségek firtatása RM legsebezhetőbb pontja. Anélkül, hogy végig merte (merték) volna gondolni, hogy Sztálin leleplezése után mi legyen a bűnrészes sztálini garnitúrával, Szuszlov csupán annak megállapításáig jutott el, hogy a Farkas Mihály-ügyet Kovács és Kádár a „Rákosi et. elleni támadásra szeretnék felhasználni”. Hogy miért támadható, nem érdekes, a lényeg, hogy maradjon minden változatlan. Nem jött rá, hogy a szovjet birodalmi érdekek megőrzése miatt is változásra lenne szükség. A Rákosinak adott menlevele – miszerint: „A pártvezetés leváltása, vagy a Központi Vezetőség szétverése olyan ajándék volna az ellenségnek, amelyeket az nem is vár” – a sztálinista butaság becses alkotása. Pedig pár nappal korábban Tito kereken megmondta Hruscsovnak, hogy nem javítják a kapcsolatokat Magyarországgal, „amíg Rákosi és garnitúrája van hatalmon”. Hruscsov is elismerte, hogy a magyar „belpolitikai helyzet egyre inkább kiéleződik”, hogy jó emberüket a „bonyolult belső válság” miatt küldték Budapestre, Szuszlov mégis azt jelentette: „nincs válság Magyarországon”. Elhitte Rákosinak, hogy csak a humán értelmiség, a pártapparátus egy része, s néhány rehabilitált kommunista elégedetlen. A munkások, a parasztok – „kiváltképpen a szövetkezeti parasztság hangulata” – kiváltképpen jó. (Közben a budapesti követség jelenti, hogy „Rákosi elvtárs nehéz helyzetben van”).

A jó hangulat még jobb lett volna, ha az történik, amiről az emberek beszéltek, hogy Szuszlov Nagy Imrét jött rehabilitálni, és rábírní Rákosit, hogy vonuljon nyugdíjba. Az utca tudta, mi a teendő. A pártapparátus figyelte Szuszlov minden mozdulatát. A pártközpont egyik munkatársa húsz perceként telefonált vidékre, hogy Szuszlov Kádárral tárgyal, és még mindig, még mindig nála van.

Szuslov azonban Kádár bíráló szavait is elengedte a füle mellett, mint minden Rákosit érintő kritikát. Maszlagjára mégis vevő volt Moszkva. Mivel Tito vonakodott belépni a szocialista táborba, Hruscsov egyelőre nem ajánlotta fel neki Rákosi fejét. Pedig a jugoszláv főtitkár látványosan a világ tudomására adta, mennyire utálja Rákosit: Moszkvába menet inkább Bukarestnek került, semhogy a Magyarországon átvezető utat válassza. Hruscsovnak meg is mondta, hogy Rákosi alkalmatlan az ország vezetésére. De ő nem akart hinni neki. A hazatérő Tito után üzent, hogy ezt a jó embert is Sztálin vezényelte: „Rákosi éppannyira felelős, mint én”. Egyébként pedig örülne, ha Jugoszlávia nem növelné a zavart Magyarországon, mert ha a helyzet tovább romlik, a Szovjetunió „minden eszközt” bevet. Nem engedhetik meg, hogy „a tábor frontján rés keletkezzen”. Tito aztán, 1956 novemberében, pulai beszédében elmondta: nem akartak ujjat húzni a Rákosit védelmező szovjet vezetőkkel, ezért nem kérték határozottabban, hogy „tegyék félre” Rákosit és Gerőt.

– Amikor Szuszlov elment Rákosi lakására a tapasztalatait megbeszélni, odahívott engem is – említette Vég Béla. – Elmondta, hány pártvezetővel beszélt, és hogy az a következtetése, hogy lehet kibontakozás Rákosival. Kérdésére én is azt mondtam, ez a megoldás. Ennyire félreismertem a helyzetet. De vajon az okos Rákosi, miért gondolta, hogy a törvénytelen ségek után megtartható a főtitkári poszt? Nálam tapasztaltabb elvtársak miért gondolták, hogy vele is rendbe rakható a szénánk? Szuszlov említette, hogy a budapesti első titkárnak, Kovácsnak is ez volt a véleménye.

Szuslov jelentésében viszont az szerepel, hogy erősen elégedetlen volt Kádár János, illetve a PB-tagok közül a leginkább elégedetlen Kovács István.

– 1956 tavaszán megmondtam Andropovnak, ha kéri, én továbbra sem bírálok nyíltan Rákosit, de erre nemcsak ő, hanem az egész pártvezetés rámeleg – idézte fel Kovács István. – Aztán júniusban megjött Szuszlov, és tudtommal a PB többsége bírálta Rákosit, de ő teljes erővel kiállt mellette. Két órán át elemeztem neki a helyzetet, s a végén úgy váltunk el, hogy összehívátja a PB-t. Ám Szuszlov és Andropov tudta, ha vita lesz, bukik Rákosi. Végül a PB-ülés helyett közös vacsorát rendeztek, ahol Rákosi és Gerő után Szuszlov rám emelte a poharát. A repülőtéren négy szemkört megemlítettem, hogy nem vacsorát ígért. Azt felelte, jobbnak látták így.

Szuslov összejárt Rákosival. Ő javasolta, hogy a Farkas-ügyet ne külön KV-ülés tárgyalja, hanem előtte nyomják le a torkukon az ötéves terv irányelveit. Ha valakinek nem lenne elég, hogy Farkast kizárják a pártból, megfosztják a rangjától, és azt ajánlaná, hogy állítsák bíróság elé, akkor Rákosi „ragadja magához a kezdeményezést” – írja Szuszlov –, és javasolja: döntsön az ügyesség.

Mivel Rákosi leginkább abba bukhatott bele, hogy köztudottá válik, elvtársai ellen ő vezényelte a koholt pereket, igyekezett ezt bagatellizálni. Elismerte, hogy a Rajk-ügyért bizonyos felelősség őket: „az egész akkori vezetést” is terheli, de mindezt „nem az absztrakt erkölcs szempontjából kell nézni”. A kivégzett tábornokok jobbára osztályidegenek, érthető volt a bizalmatlanság velük szemben. Ha mindez fontos is, „nem kell felfújni. Ez egy kelés az egészséges testen”. Persze ő is félt, ha a kelés kifakad, kiderül, nem is annyira egészséges az a test.

A pártapparátus egyre nagyobb része fordult szembe Rákosival, és a tehetetlenkedő Politikai Bizottsággal is. A megyei első titkárok megbeszélésén elhangzott, hogy az agitprop osztály egyik munkatársa azt terjeszti, nem elég önkritikus, nem egységes a PB, az ötéves terv nem reális, Gerő egyetlen tollvonással változtatgat. A mezőgazdasági osztály egyik munkatársa pedig elmondta Somogyban, hogy az apparátusban azon török a fejüket, mi lesz Rákosival és Gerővel, ki lesz a párt első titkára, s a KV apparátus munkatársai egységesen kiállnak a Politikai Bizottság ellen. Ők viszik a híreket az országban Nagy Imre születésnapjáról, a Petőfi-köri vitákról. Vég Béla felelősségre vonná a fecsegőket.

Gáspár Margit író, az Operettszínház igazgatónöje úgy emlékezett, hogy amikor Mikojan Pesten járt, RM elvitte őt a Csárdáskirálynőre. Ám július közepén, Mikojan látogatásakor, már nem volt műsoron a darab, a menesztett Rákosinak pedig kedve sem lehetett Csárdáskirálynőzni. Legfeljebb a június 7-én Budapestre érkező Szuszlovval járhatott az Operettben. S a szünetben, amikor Gáspár Margit odafordult Rákosihoz, megengedi-e, hogy valaki megbízásából egy kérdést tegyen fel Mikojának, azaz Szuszlovnak.

– Kérésem tolmácsolása közben volt időm megfigyelni, hogyan torzult el Rákosi arca – folytatta Gáspár Margit –, de idegessége

ellenére sem mondhatta azt, hogy hallgassak. Megérdeklődtem hát, hogy amikor Honthy Hanna bejött a színre, akkor Mikojan [Szuszlov] elvtárs odahajolt Rákosi elvtárhoz, és mondott neki valamit. Ugye, azt kérdezte, hogy hány éves, mert Honthy erre tippel. Az ördögét ennek az öregasszonynak, tényleg ezt kérdezte, felelte Rákosi és mindketten nevettek.

De ez már csak olyan 1956-os nevetés lehetett. Bár a főváros közelében lévő vadászterület szinte csak Rákosinak volt fenntartva, a néhai fővadász felesége, Egri Ferencné szerint: – Ötvenhatban ő már nem jött ki Gyarmatpusztára egyszer sem.

Közben a pesti flaszter lovas népe azon mulatott (elhamarkodva), hogy Árpád fekete lovon jött be az országba, Horthy fehér lovon, Rákosi pedig Vorosilovon és Szuszlovon távozott.

Mivel RM addig elszabotálta Révai és Kádár bevonását a vezetésbe, Szuszlov – koncot vetve az elégedetleneknek –, javasolta, hogy a Kreml egyezzen bele Révai és Kádár előléptetésébe: Kádár „PB-tagságának lesz bizonyos haszna, mivelhogy még nem csillapult le teljesen a Rákosi iránt érzett haragja”, s a tisztség őt „erkölcsileg megköti”. S az is a javára szólhatott – miképp ő fogalmazta másokkal kapcsolatban –, hogy „öshonos” nemzeti káder (nem zsidó).

Gerő, Hegedűs és RM örömdádat zengett a szovjet nagykövetnek Szuszlov látogatásáról, Kádár viszont aggódott a helyzet alakulása miatt. Nem Andropovnak, hanem a nagykövetség első titkárának mondta el – feltehetően, amit Szuszlovval is közölt –, hogy „lefékeződött a szocializmus építésének menete, megingott a párt és a kormány tekintélye”. Biztos, ami biztos, ismét megüzenté Moszkvába, hogy veszélyes a kényes ügyek elhallgatása: a XX. kongresszus után nem lehet a KV-ülésen csupán a második öt éves terv irányelveivel foglalkozni, a párttagok „választ várnak sok egyéb kérdésre”.

Talán még jól is jött, hogy a szocialista országok párt- és kormányfőinek június 22-23-i moszkvai találkozója miatt a KV-ülést el kellett halasztani. A titkos moszkvai tanácskozásnak állítólag RM volt a soros elnöke. Mikor Hruscsov kijelentette, hogy nincs szükség új Kominformra, ő a többiek nevében is helyeselt, ám Hruscsov leintette: mindenki csak a saját pártja nevében nyilatkozzék. Azon még lehetett mosolyogni, hogy Tito fogadásakor Bulgaryin leninistának nevezte őt – kapott is a fejére –, ám Hruscsov kijelentette: változatlan cél, „hogy Jugoszláviát áthozzuk a mi táborunkba”. RM törhette a fejét, hogyan ülnek majd egy asztalhoz.

RM, Gerő, Hegedűs és Berei kilenc oldalon foglalta össze Hruscsov tájékoztatóját. A nekik szóló bírálatokat is, hogy Tito megdorgálta őket, és nem is a múltért, hanem azért, mert a lengyelekkel és a csehszlovákokkal együtt „erélytelenek az ellenséggel szemben”. Hruscsov kijelentette: „nekik is ez a véleményük”. (Megigérték Titónak, hogy megveszik nekik a gabonát. A lengyelek kérdésére, hogy akkor velük mi lesz, Hruscsov azt felelte: ha egy ingadozó országnak nem adnak gabonát, akkor az átmegy az USA-hoz, de a lengyelek nem fognak átmenni.)

1956. június 23-án Moszkvában harminc fok fölött volt a hőmérséklet, Magyarországon viszont csak egy-két helyen haladta meg a húsz fokot. A meteorológusok szerint a hideg légtömegek helyére a Szovjetunió felől enyhébb léghullámok érkeznek. A politológusok másképp látták. Moszkvában az izzadó Rákosinak Hruscsov pohárköszöntője adott enyhét: „Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit. Ha ezt nem tennénk, liberális fecsegőkké válnánk és elpusztulnánk.” Mégis borongós hangulatban kereste fel harcostársát, Vorosilovot. Az ő feljegyzése is megerősíti: Rákosi ráébredt, hogy a XX. kongresszus nemcsak Sztálin mennyei trónusát ingatta meg, hanem a legjobb tanítványát is. Aggódott RM azért is, hogy a Farkas-ügyben ismeretlen dolgok kerülnek napvilágra. Reznigáltan mondta Vorosilovnak: szokás lett azt emlegetni, hogy ő a sztálini iskola „utolsó mohikánja”, hogy nem felel meg a kor szellemének.

Köznap szinten minden várakozás ellenére túrhetően folyt a jugoszlávokkal a „kis politika”. Az 1956 júniusi, baranyai nemzetiségi napra például nem engedték át a jugoszlávokat, nehogy a magyar parasztok megtudják, hogy ott nincs beadás, és nekik is gondot okozna, ha meglátnák, hogy „bár nálunk van beadás, a magyar dolgozó parasztok mégis jobban élnek”. Súlyosabb gond, hogy a kitelepítésből visszatérő délszlávok kérik vissza házukat. Sokat kizártak a pártból is jugoszláviai rokonaik miatt. Mitévők legyenek velük?

Az ipari miniszterek azt állítják, hogy a belügy éppen olyan otrombán és törvénytelenül dolgozik, mint korábban. Bausz Endre dorogi mérnököt be akarták szervezni, és mivel nem vállalta, megverték. Hidasi és Lévárdi trösztigazgatókat megfigyelik. A KGM tervezőiroda egy dolgozóját a személyzeti osztályon tartóztatták le. A 4. sz. Építőipari Vállalat főmérnökét vasra verve vitték el a vállalattól, mert a racionalizáláskor elbocsátották a veszprémi ügyész feleségét. A Katonai Bíróság pedig Debrecenben – nyilvános tárgyaláson! – tíz ávéhás tisztet elítélt alárendelték tettleges bántalmazása, gyötrése miatt, két hónaptól három évig terjedő börtönre. Az utolsó szó jogán többen kijelentették: nem vagyok szadista, nem vagyok ellenség. Mindezek ellenére államvédelmi kiállítást szerveznek az ellenség aknamunkájának bemutatására.

– Rákosi hajlamos volt a tépelődésre, '56 elejétől többször elbizonytalanodott – mondta Hegedűs András. – Félelme Sztálintól átalakult a néptől való félelemmé: megjelent egy másik Rákosi.

1956 májusának, júniusának legfontosabb kérdéseit a Petőfi-körben fogalmazta meg „a lázadó pártértelmiség”. A vitafórum ötlete 1954 őszének szabadabb levegőjében született, de a Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ) és a Kossuth Klub értelmiségi köre csak 1955 márciusában nyitható, amikor a baloldali fordulat miatt az eredeti szándék már értelmét veszítette. Semmitmondó kezdés után, a XX. kongresszust követően vált igazán ismertté a kör. Az MDP tehetetlensége miatt, 1956 nyarára a közvélemény radikalizálódásának egyik góciává vált. „Felkent” vezetők helyett szakemberek, írók, újságírók, ismeretlen bátrak, meg az elnémítottak itt fogalmazták meg a magyar társadalom alapvető kérdéseit. A történész-, vagy a filozófus vita, a népi kollégisták, majd az illegális párttagok és a fiatal értelmiségiek találkozója, s betetőzésül a sajtóvita egyre több társadalmi gyúanyagot hordozott. Bármilyen kerültékre, hamisságok, hazugságok egész rendszerébe botlottak: súlyos politikai kérdésekbe.

A közzgazdászok ankétján ízekre szedték az új öt éves tervet, mivel épp olyan irreális, mint bukott elődje. A történész vitán Andics Erzsébet akadémikus, a pártközpont kulturális osztályának a vezetője állítólag szinte hisztérikus rohamot kapott a kérdéstől, hogy Kun Béla, a munkásmozgalom áruháza, miképp lett a Tanácsköztársaság dicsőséges vezetője. Rendre kiderült, hogy a szabad vitákban a dogmák papagájai képtelenek érvelni. A filozófusvitán Szigeti József a nyílt színen kért bocsánatot a Révai József által kiátkozott Lukács Györgytől. RM szerint Lukács „a vitát nemcsak Sztálin, de a párt elleni ügyes támadásokra használta ki”. De legalább utólag, ő helyre rakta: „Lukács György meglelt korában, mint hegeliánus került a kommunista mozgalomba s minden – ismétlem: minden – nehéz szituációban kiütözött rajta a hegeli nevelés. A dialektikus materializmus soha nem vált vérévé.”

A volt partizánok és illegális pártmunkások meg a fiatal budapesti értelmiségiek június 18-i találkozásán Rajk Júlia azt mondta: „megrendülten állok előttetek, ötévnyi börtön és megaláztatás után... ami a börtönt illeti, Horthy börtöneiben jobbak voltak a viszonyok még a kommunisták számára is, mint Rákosi börtöneiben. Nekem nemcsak a férjemet ölték meg, de apró gyermekemet is elrabolták tőlem; éveken át egyetlen levelet nem kaphattam, egyetlen hír sem jutott el hozzám, még arról sem: mi van a kisfiammal. Ezek a bűnözők nemcsak Rajk Lászlót gyilkolták meg, hanem minden érzést és becsületet megpiortak ebben az országban. Gyilkosokat nem lehet megbírálani; gyilkosokat meg kell büntetni. Én nem nyugszom meg addig, amíg azok, akik tönkretették az országot, a pártot, az emberek ezreit pusztították el, és millióit boldogtalanságba taszították, el nem nyerik büntetésüket. Elvtársak, segítsétek engem ebben a harcban!” Az illegális kommunista Gergely Erzsébet Rákosi és Gerő lemondását követelte, Ujhelyi Szilárd kijelentette:

„Egész népünket kell rehabilitálni.”

A szovjet nagykövetet riasztó Hegedüs András miniszterelnök nem is párt-, hanem PB-ellenes tüntetésnek minősítette, hogy a Petőfi Körben Rajk Lászlóné férje „végre rehabilitálását” követelte, és hogy nevezzenek el róla egy várost, üzemet vagy utcát.

Az ízgága írók és újságírók ismeretében várható volt, hogy a június 27-én estére hirdett sajtóvita robbanni fog. A „pártellenes tendenciák” megelőzésére még „felszólalási program” is készült (Déry Tibor nem kaphatott volna szót), ám akiket felkértek, vagy be sem jutottak a terembe, vagy nem mertek megszólalni. Minden számítást keresztülhúzott, hogy a fél hetes kezdés, és a jóval nagyobb terem dacára – már a Belvárosi Tisztház a helyszín – negyed ötkor már telt ház volt. A vitát az épületbe bejutni nem tudó hat-hétezres tömeg hangszórókon követhette.

RM azt írja: a vita előtt intézkedett, hogy „a terem párhoz hú elemek foglalják el”, de „a hat óra odaküldöttek már kiszorultak a teremből”. Szerinte a többség „hamisított meghívóval” foglalta el a termet: valójában nem is volt meghívó, szabad volt a belépés. Rákosit leginkább Déry szavai sérthették, mert évtizednyi távlatból is berzenkedett: „végre kimutatta a foga fehérlését, nemcsak a régi pártvezetés eltávolítását követelte, de ezt ilyen formában tette: Nemcsak az a fontos, hogy eltávolítsuk a régi parádés lovakat, de gondoskodni kell arról is, hogy helyükbe ne kerüljenek fiatal szamarak”. Az író valójában szebben és pontosabban fogalmazott: „Bízom abban, hogy a mostani vezetőktől meg fogunk szabadulni; csak attól tartok, hogy a sánta versenypárik után sánta szamarak következnek.” A vitában a KV-tagok – egy kivétellel – újból megbuktak. RM azt írja: a legjobban szereplő Nógrádi sem volt „ezen a téren eléggé megpatkolva”. (Nógrádi: „együtt magunkkal /sic!/ felismertük... a tragikus tévedéseket”.) Az önként megjelenő Vas Zoltánt viszont ováció fogadta, mert azt javasolta, hogy „a demokratizálási folyamatnak... a Központi Vezetőség álljon az élére”.

Hajnali négykor félbehagyták a vitát, s a PB rendkívüli ülése még aznap betöltötte a „folytatást”. A tilalmat „kivitelező” DISZ Intéző Bizottság az összes vitát elhalasztotta. (A következő téma a „törvényesség” lett volna.) A KV június 30-i rendkívüli ülésén RM a sajtóvitáról azt mondta: „Hosszú idő óta ez volt a legkomolyabb szervezett támadás pártunk, népi demokratikus rendünk, s nem utolsó sorban a munkásosztály ellen” – s a háttérbe most is Nagy Imrét vizionálta. Üldözési mániáját igazolni látszott, hogy a sajtóvita során Losonczy Géza követelte Nagy Imre visszatérését a politikai életbe, és a hallgatóság skandálni kezdte: „Vissza a pártba! Vissza a pártba” – és percekig tapsolt. „Az egész jelenlévő tömeg, egységes akaratból áthatva felállt a helyéről és viharosan éltette Nagyt. (Nagy nem volt jelen a gyűlésen)” – jelentette Moszkvába Krjucskov követségi titkár. Ha a Nagy Imréhez kötődő toleránsabb politika hiánya hatással volt is az eseményekre, ő maga, mikor értesült Déry szándékáról, hogy a pártvezetés leváltásáról kíván beszélni, azt mondta az írónak, hogy ez pártellenes. S még egy adalék RM üldözési mániájához: egyedül ő állítja, hogy az egész sajtóvita alatt, „a volt tisztai kaszinó előtt... állott a jugoszláv követség autója”, s a követség munkatársai a hallgatóság első sorában ültek.

Hegedüs András elmondta Andropovnak, hogy az ingatag és elégedetlen Horváth Márton, Vas és Nógrádi nem védte meg a pártot, pedig egy felszólaló kinyilvánította, hogy az írók és újságírók csak egy „új pártvezetéssel” hajlandók együttműködni. Mások sajtószabadságot követeltek (Mocsár Gábor újságíró: Magyarországon Petőfi halála óta, „immár száznyolc éve nincs szólásszabadság”), de még az államvédelmi szerveket is támadták. Andropov szerint „az ellenforradalmi elemek” arcátlanul viselkednek, miközben az államvédelem, az ügyészség és a rendőrség szinte kizárólag rehabilitál. Következetlen a PB Nagy Imrével szemben is. Kizárásával megfosztották magukat attól, hogy „valamelyest hatni tudjanak rá”. Andropov helyteleníti, hogy Nagy a miniszterelnöki villában lakik, hogy nyugdíja a munkásátlagból négyszerese (3200 forint).

RM évekkel később is úgy vélte, hogy ekkor „a párt és az ország népi demokráciához hú többsége” a revizionisták ellen volt. (A Fővárosi Taxi pártszervezete „jelezte”, hogy a sajtóvita hajnalán, feltehetően a Szabad Nép volt munkatársai arról beszélgettek a taxiban, hogy visszakerülésük után, ki milyen funkciót vállal.) RM úgy emlékezik, hogy a KV-ülésen Gerő „nyíltan megmondotta, hogy az, ami a Petőfi Körben történt, az ellenforradalom kezdete”. Valóban megfújta a harci riadót: „A párt veszélyben van, a munkásosztály veszélyben van, a népi demokrácia veszélyben van.” A pártvezetés bírálóinak viszont elismerte, hogy „Leninek nincsenek közöttünk”. És Rákosi?

A KV csak félszívrrel támogatta a szigorítást. A Petőfi Kör elleni fellépést Friss István kapkodónak érezte, hisz nemrég dicsérték őket a Szabad Népből. Nagy Imre örökös ellenfele, Révai pedig szólott: ne vigyék túlzásba Nagy bírálatát. Gáspár Sándor arra figyelmeztetett, hogy a „vitaszellem egészségtelen irányzata a munkásosztály körében is egyre nő”. Vas Zoltán és Molnár Erik félreérthetetlenül elleneztek a Petőfi Kör elítélését, hiszen a tagság önkritikát várna a vezetőitől. A másnap közölt határozat mégis „elítéli a pártellenes megnyilvánulásokat”. „A legutóbbi Petőfi-köri vita egyes felszólalói (Déry, Tardos) már odáig mentek, hogy tagadták a párt és a munkásosztály vezető szerepét, és burzsoá ellenforradalmi nézeteket hirdettek.”

A DISZ hamut hintett a fejére, mivel a teremben „a lehető legdurvább, legrosszabb indulatú, pártellenes bekiáltások egész sora hangzott el.” Új Központi Vezetőséget akartak, illetve Nagy Imre visszavételét. Sok funkcionárius lelkesen tapsolt a pártellenes kijelentéseknek, a Nagy Imre melletti tüntetés a Színházi Főiskolásoktól indult el. „A Petőfi-köri viták átnöttek a DISZ feje felett.”

Súlyosbította a helyzetet, hogy másnap kirobbant, a „munkások elégedetlenségét kihasználó ellenforradalmi megmozdulás” a lengyelországi Poznanban. Az ötvenezer felvonuló kenyeret és szabad választásokat követelt, és a „nyugati mesterkedések” eredménye: 73 halott, háromszáz sebesült, letartóztatottak százai. (Mikojan: „a Petőfi körűl ideológiai Poznan, lövöldözés nélkül”.)

Ha már itt az ellen, RM nekilátott a hozzáillő rendcsinálásnak. Bár ok volt elég – Nagy Imre-születésnap, Petőfi Kör, Poznan stb. –, valahogy mégis kényszeredett lett az egész. A XX. kongresszus elvette Rákosi erejét, a Rajk-ügy, a Farkas-ügy pedig újból és újból eret vágott rajta. A nagy rendcsinálásból csapkodás lett. A KV színe előtt RM nyilvános mentegetőzésre kényszerítette a születésnapon résztvevő Czottnert. A miniszter védekezett: vizsgákra készült, kimerült volt, és csak kíváncsiság vitte az Orsó utcába. (Mennyi kimerült, kíváncsi vendég!) Hegedüs miniszterelnök maga elé citált több közhivatalnokot, hogy megkérdezze, miért jártak június 7-én Nagy Imrénél. A rendcsinálás repertoárja szegényes: megszervezik, hogy a „munkások és értelmiségiek, régi és új párttagok, nők, „békebizottságok” tiltakozzanak az Irodalmi Újság, a Béke és Szabadság, a Nők Lapja stb. „helytelen” hangja miatt. A pártvezetés új frontot is nyit: „Meg kell vizsgálni, hogy az egyháztestületek tagjai között milyen a hangulat, kik vettek részt a Petőfi Kör legutóbbi vitáján és tapsoltak a pártellenes felszólalóknak, és milyen intézkedések szükségesek.” A PB-nek ez a „hangulatos” ülése a Honvédelmi és a Belügyminisztériumot kéri fel „az egészséges politikai hangulat megszüntetésére”. A július elsejei normarendezés miatt itt-ott sztrájkolhatnak, a vezetés rögvest szigorít a saját normáin is: korlátozzák a személyautó-használatot, visszafogják a potyázást (ingyen színházjegy stb.). A Rákosival egy hajóban evező (iránytű nélküli) PB kigondolja, hogy a Farkas ügyével foglalkozó KV-ülés előtt „közvetlen intézkedéseket célszerű foganatosítani”. De nem tudják, mi lenne „célszerű”; RM ki is húzza a határozatnak ezt a passzusát. Farkast viszont felszólítják, hogy elmondandó beszédét – védekezését! – 48 órával korábban le kell adnia.

Mikor kiderült, hogy a sajtóvita jegyzőkönyvét terjesztani akarják, a pártvezetés intézkedik – sikertelenül –, hogy ez kizárólag az ő kezükbe kerülhessen. Olaj a tűzre, hogy az „ellenforradalmi írókat” – Déryt és Tardost – kizárják a pártból. Az akadémikus politikus, Friss István rátapint a lényegre: a Petőfi Kör értékelése azt a benyomást kelti, hogy pofa be! Benjámin László költő megírja a KV-nak, visszautasítja Déry Tibor és Tardos Tibor rágalmozását; figyelmeztet: „a burzsoá restauráció veszélyének ürügyével a sztálinizmust akarják restaurálni”.

Forr a párt. Az Irodalomtörténeti Intézet taggyűlése megállapítja, hogy elmaradt „a Nagy Imrénéél jóval súlyosabb gazdasági és politikai hibák” elemzése és megbélyegzése. Az Állami Elmekórház taggyűlése, a frissen rehabilitált dr. Tariska István igazgató és dr. Gimesné (a lázadó újságíró, Gimes Miklós anyja) javaslatára rendkívüli pártkongresszus összehívását kéri, hogy ott Rákosi „levonja a megfelelő konzekvenciát”. A Közgazdaságtudományi Intézetben Nagy Tamás elmondta, hogy a Déryre és Tardosra vonatkozó vádak nem bizonyíthatók: „a PB mostanában inkább fékez, mint vezet”. Kornai János szerint Poznan megmutatta, hogy baj van a munkásosztály hangulatával.

Gerő ráébred, hogy Rákosi őket is magával ránthatja. Egy héttel a KV-ülés után elpanaszolja Andropovnak, hogy a belpolitikai helyzet „nagyon, de nagyon komoly” – akárhová néz, már ő is csak ellenzék, sőt ellenséget lát. Mivel a kapitalizmus restaurálása nem számíthat népszerűsége, Gerő ügyes árukapcsolása szerint két feladatra összpontosítanak: „megdönteni az MDP mostani vezetését (egyszerre vagy apránként), és elszakítani, vagy legalábbis eltávolítani Magyarországot a Szovjetuniótól”. Titón kívül már Togliatti is fellép a „nemzeti kommunizmusért”, Moszkva befolyásának korlátozásáért. Véleményük a magyar pártban is visszhangot kelt. Togliatti interjúját a Magyar Rádió három napja azzal kommentálta, hogy az SZKP XX. kongresszusáig Magyarországon túlzottan másolták „a szovjet társadalmi és gazdasági módszereket” és „nem egyszer ráfizettek erre”. Növeli a bajt, hogy a KV apparátus fele a pártvezetés ellen lép fel. Vidékre utazva a vezetők ellen „bujtogatják a helyi kádereket”. Mindez azonban mintha csak bevezetés lett volna ahhoz, hogy előadja: veszélybe került Rákosi. A BM szovjet tanácsadója, Iscsenko közölte, hogy Péter Gábor „zárt borítékban levelet adott át” kihallgatójának, amit a nyomozati osztály vezetője eljuttatott a címzettnek, a Farkas-ügyet vizsgáló bizottság vezetőjének, Kovács Istvánnak. Péter Gábor kijelentette, „most igazán őszinte vallomást tett”, és nem más, mint Rákosi a főbűnös „Rajk és a többi elvtárs haláláért”. Ő adta a legfontosabb utasításokat, ő maga szerkesztette a vádiratot is. Gerő: „Ha ezt a levelet a KV soron következő plénumán felolvassák, akkor Rákosi elvtárs rendkívül nehéz helyzetbe kerül.”

Rákosi Máttyás már megvádolta magát azzal, hogy beismerte Rajk ártatlanságát. De a részletek! Sokaknak állhatott érdekében, hogy ezek végre kiderüljenek. Annyian ráncigálták volna le róla a leplet, hogy végül is nem tudni, ki járt sikerrel. Az Andropov-jelentésben meggyanúsított Kovács Istvánt feltehetően ki kell húzni a sorból, mert neki – akárcsak RM nála ádázabb ellenfelei többségének –, sem hatalma, sem lehetősége nem volt arra, hogy Péternek papírt, ceruzát és a levélírási engedélyt adjon, adasson. Július elsején Péter Gábor néhány sorban kérte őt, hogy a Farkas-bizottság tagjai látogassák meg a börtönben, mert szeretne kiegészítő vallomást tenni. Andropov azt jelenti, hogy Péter Gábor a beadványát olvasta fel a bizottságnak. De ha tényleg ezt olvasta volna fel, miért nem adta át nyomban Kovácsnak? Kovács szerint nem volt semmiféle felolvasás, Péter Gáborral beszélgettek. (Ugyanakkor a beadvány egy mondata ekképp szól: „De nem azért kérttem a magas Pártbizottságot, hogy magamról beszéljek.”) Kovács István azt is állítja, hogy a bizottság július 5-e tájékaán járt Péter Gábornál, aki ekkor beszélt először nekik Rákosi Máttyás felelősségéről (amikor dátuma szerint még nem is volt kész a levél). Ám mindennél sokkal lényegesebb, hogy vajon kinek az engedélyvel íródott és jutott célba a beadvány? Végül is a levelet Kovács állítólag a belügyi vezetés tudta nélkül, de nem valószínű, hogy Gerő és a tanácsadó szándéka ellenére kapta kézhez. A minisztériumot felügyelő miniszterelnök-helyettes Gerő (és a beadvány létezését neki jelentő Iscsenko) akképp is értesülhetett a július 10-ei levélről már 6-án (amikor Gerő a levél létezését jelentette Andropovnak), hogy annak első, Rajkra vonatkozó részével Péter elkészült, és megmutatta a tanácsadó börtönben járatos „összekötőjének” (vagy csupán kivitték sétálni, és közben elolvasták, mit körmöl). Akárhogy is történt, több mint bizarr, hogy a szovjet tanácsadó is benne lehetett a Rákosi-ellenes „puccsban” – legalábbis néma cinkossággal gyanúsítható. RM, aki a leváltása után is csak titokban ismerte meg a beadványt, úgy vélte, hogy Péter Gábor, „a szovjet elhárítás ügynöke” csak a neki védelmet és oltalmat ígérő szovjet állambiztonság sűgására merészelt papírra vetni „ezt a rágalomgyűjteményt”, és a háttérben az „ármánykodó” Hruscsovot sejtette. Meg kell említeni azt is, hogy Péter Gábor azt írja: először Gerővel akarta tudatni, mi az igazság. Ő irányította volna Kovácshoz? Nem lehet véletlen az sem, hogy július 6-án Gerő azt közli Andropovval, hogy a – csak négy nap múlva elkészülő! – levelet Kovácsék már megkapták – értsd: már nemigen tűntethető el, Rákosi aligha menthető.

– Nem tudom, miért került közvetlenül éppen hozzám Péter Gábor levele – állítja Kovács István. – Szabálytalan volt, hogy a belügyminiszter helyett nekem juttatták el a beadványt. Ha a szolgálati utat betartják, akkor nekem – vagy az első titkárnak, esetleg a miniszterelnöknek – csak ő adhatta volna át. A beadványt először a bizottság tagjainak mutattam meg. Elsősorban Molnár Erik és Nógrádi mondta, hogy Rákosit le kell váltani, hogy egyelőre háromtagú vezetést kellene a helyére állítani. Ezután kerestem fel Gerőt a levéllel. Ő egy szóval sem említette, hogy ismeri, vagy hallott róla, pedig bármit mondott neki az ember, mindig közbevágott: tudom, tudom. Elevenen áll előttem, mennyire csodálkozott. Mikor előadtam, hogy ezek után tarthatatlan Rákosi, hogy le kellene váltani, és legyen ő az első titkár, hallani sem akart róla zsidó volta és betegsége miatt. Ekkor a vezetők többsége már Rákosi ellen volt, de kötött bennünket a Szuszlovnak tett ígéret, féltünk a következményektől. Rákosinak se mertük megmutatni, mert ezzel teljesen kiborítottuk volna a KV-ülés előtt. Elmentem hát Andropovhoz, abban bízva, hogy mentesít bennünket az ígéret alól.

– Mivel Farkas Mihály Nagy Imrét támogatta, még PB-tag volt, amikor elkezdték kihallgatni Pétert Farkasra – állítja Farkas Vladimir. – Csak róla engedték beszélni. Amikor '56 márciusában létrehozzák a Farkas-ügy vizsgálatára az ötös bizottságot, Décsi és Péter is észreveszi, hogy itt másról van szó, és úgy döntenek, hogy tudatják a bizottsággal, hogy az államvédelemnek felállítása óta Rákosi az irányítója. Péter Gábor megírja „Mi az igazság?” című levelét, amit hóstettnek tart. Írásától a bizottság annyira megijedt – amit aztán Apró és Kovács is tagadott –, hogy elsikkasztották a levelet.

Ünnepélyesen kezdődik „Péter Gábor (életfogytiglanra elítélt) beadványa”: „a pártnak mindent tudni kell!” – „személyre való tekintet nélkül”. Igazmondásra kötelezi – pontokba szedett – mozgalmi múltja is. („7. Kétszer voltam Sztálinnál [aki szeretettel ölelt magához].”) Leírja, hogy akadályozták meg korábban, hogy Rákosi nevét kiejtse. Aztán rátér a részletekre.

„A Rajk-ügy vádiratát elejétől végig Rákosi Máttyás szerkesztette... külön repülőgépen Moszkvába vitte.” A visszahozott vádiraton egy vesszőt sem engedett változtatni. Megkérdezte, hogy az ügyész el tudja-e úgy mondani, mintha a saját szövege lenne. „Ugye, örülne az ügyész, ha ilyen vádiratot tudna írni?” A bíró és az ügyész kérdéseit a szovjet tanácsadó Belkin fogalmazta. A vallomások, a bíró és az ügyész kérdéseit, a vádbeszédet, a védőbeszédet, az utolsó szó jogán elmondandó szöveget Rákosi Máttyás „Szóban és írásban megjegyzéssel ellátta. Jóváhagyta.”

Rákosi Máttyás a szobájába felszerelt hangszórókon végighallgatta az egész tárgyalást. Külön telefont is felszereltetett, amely a tárgyalási terem emeletére, Péter Gáborhoz vezetett. „Ezen a telefonkészüléken... a bíró, ügyész (vádolt) részére folyamatosan újabb és újabb kérdéseket, utasításokat adott.” Utasításai, megjegyzései között Péter megemlíti: „Meddig akarja ma folytatni a bíró a tárgyalást?! 3 óraker utketlenül be kell fejezni! Különbén a reggeli sajtó nem tudja közölni.” A vádlottaknak szóló utasításai: „Mondja, meg lehetne azt csinálni, hogy Szőnyi mondja a következőt: »A nyomozó szervekről azt terjesztették, hogy a vádlottaknál kényszerhatást, aktedront alkalmaznak. Mint vádlott és orvos kijelenthetem, meggyőződtem, hogy ebből egy szó sem igaz!« (És Szőnyi mondta.)” Rákosi utasítására Rajk kijelentette, céljuk: „A földet visszaadni a földbirtokosoknak! A gyárat a gyárosoknak!” A védőket az életrajzok alapján választotta ki. „A Rajk védője valami csúnya zsidó legyen!” „Így folyt le Rákosi Máttyás rendezése mellett a Rajk-ügy tárgyalása!”

„Ítélet előtt egy nappal Rákosi Mátyás áthívott a pártba. Szobájában, kabátzsebének belső zsebéből kivette pénztárcáját. Belőle egy 10 cm hosszú és 5 cm széles papírlapot. A papírlapra rá volt írva Rajk Lászlónak és társainak neve. Ítélete! – Rákosi Mátyás kézírásával.”

„Így lett kimondva Rajk László és társai fölött a halálos ítélet!”

Péter Gábor részletesen beszámol arról is, hogy őt Rákosi a villájába csalta és saját testőreivel lefogatta. Péter zaklatottságára – illetve a levélíráshoz adott idő bőségére utal –, hogy csak ezt követően tért rá, miképp irányította őt, azaz a politikai rendőrség vezetőjét 1945-től kezdve Rákosi Mátyás. Például át kellett adnia őt illegális kommunisztát az oroszoknak, hogy azokat intézzék el (dobják a Dunába). Aztán két nap múlva Belkin közölte Péterrel: „Ha Rákosi akarja; dobja őket a Dunába, mi ilyesmivel nem foglalkozunk!”

1951 április végén, „pénteken du. 1/2 2 órakor telefonon utasított Rákosi Mátyás, hogy Kádár Jánost a du. folyamán vegyem őrizetbe”. „Amikor átküldtem az ítéletekre a javaslatot, felhívott telefonon: »Ebben az ügyben csak ez az egy (Haraszi? – meg is kérdőjelezte) halálos ítélet lesz?«

„1953-54-55-ben írtam a szovjet tanácsadónak, hogy szovjet emberrel szeretnék beszélni. Háromszor nem ettem 3-4 napig (levelem elakadt).” Péter 1955 szeptemberében Gerő Ernőnek írt, de ötnapi vándoroltatás után levelét összetépték előtte. „Miért nincs nekem jogom Gerő Ernőnek – aki a Konti utcai fogházban bent volt nálam – az igazat megírni?” „Az írásban szovjet állampolgárok nevei is szerepelnek. Kérek egy példányt átadni a Szovjetunió Kommunista Pártjának.”

„Budapest, 1956. július 10-én.”

(RM egy híve, titokban eljuttatta neki Moszkvába – 1956 őszén? – a Péter Gábor-beadvány másolatát. „Nyugalommal olvasta végig. Türtöztette magát. Annál a résznél, ahol Péter Gábor azt írta, hogy Rákosi hálószobájában tartóztatták le, még mosolygott is... Azt azért szeretném megkérdezni tőle, hogyan került a hálószobámba... Jól nézek én ki! Péter Gáborral a hálószobámban!”)

Az „igen felindult” Kovács István még július 10-én este elvitte Péter Gábor beadványát Gerőhöz, aki erről részletesen beszámolt Andropovnak. Ő aztán jelentette Moszkvának, hogy Gerő közölte, nem egyedül Kovács tartja alkalmatlannak Rákosit a vezetésre: a párton belüli ellenzékek és az ellenséges külföldi propagandának köszönhetően a KV-tartjai nyíltan tárgyalnak a leváltásáról. De erről a közhangulatról, sem Péter Gábor öt napja ismert beadványáról ő nem beszélt Rákosival.

Másnap Kovács István elvitte magát a levelet Andropovhoz, hogy mihez kezdjen vele. Felolvassa a KV-ülésen? Vagy eltitkolásával csapja be a KV-t, vagy inkább Rákosit hozza reménytelen helyzetbe? A Politikai Bizottságot a Rákosi-ügyben „kötik a Szuszlov et. által adott tanácsok”. De azóta egészen más a helyzet, a KV-ülésen a Rákosi-kérdés sokkal élesebben vetődhet fel. Andropov hatáskörét meghaladta az első titkár sorsának eldöntése, mellébeszélte hát. Jelentésében pedig megpendítette, hogy a levél Rákosi lejárására íródott, s benne lehet Kovács keze is. Tudni vélte, hogy a PB meg fogja vitatni Péter beadványát, és ez a tagokat „markánsabb” megfogalmazásra készítheti, Rákosit pedig rádöbbenheti a dolgok állására. A saját jövőjére figyelő diplomata nem kérdőjelezte meg Szuszlov zsenialitását, de megállapította: a magyar elvtársak „kellő tisztánlátás és magabiztosság nélkül” néznek a KV-ülés elé, és a PB számos tagja „nem kész határozottan védelmezni Szuszlov et.” tanácsait. De ő – mármint Andropov – a hibái ellenére is támogatja Rákosit.

– Soha többet nem álltam szóba Péter Gáborral, pedig temetéseken, évizedeken át többször láttam – mondja Kovács István. – Levele után megmondtam Simon Jolinak, a feleségének, háromszoros halál is kevés lenne Péternek, olyan kárt csinált a pártnak, mint senki más. Hányszor kérdeztem, hogy rendben mennek-e a dolgok, tényleg ennyi ügynök van-e közöttünk és ő mindig megnyugtatott.

Gerő és a szovjet tanácsadó tájékoztatásának köszönhetően Andropov első jelentése Péter Gábor leveléről már Kovács István jelentkezése előtt, 1956. július 9-én az SZKP Elnökségének asztalán lehetett. Hruscsovék július 12-én újból visszatértek a témára, és úgy döntöttek, hogy a helyzet tisztázására Budapestre utazik A. I. Mikojan.

A szüntelenül tüsténkedő Gerőben és a kemény Kovácsban sem volt annyi bátorság – tisztesség? –, hogy megemlítsék Rákosinak: Péter Gábor ezzel meg ezzel vádol, vagy hogy némán a kezébe nyomja a levelet. Az „elvtársi kapcsolat” kódexe ezt nem írta elő. Ő azonban e nélkül is érezte, hogy odaadása ellenére ég a lába alatt a talaj: „Magyarországon... általános támadást indítottak a pártvezetés, de külön személyem ellen.” Sőt az egész pártot „ellenség veszi körül”. Gerő elismerte, hogy „létezik bizalmatlanság” a pártvezetés meg Rákosi iránt is, majd hozzátette: ezért nem lehet kizárólag az ellenséget okolni.

Figyelemre méltó, hogy Moszkva, a táboron belüli épp aktuális viszály kezelésére, nem a Rákosinak elkötelezett Szuszlovot küldte Budapestre, hanem Mikojánt. Hegedűs András emlékiratában azt írja, hogy a fogadására Rákosival kettesben mentek ki 1956. július 13-án a reptérre. „Már majdnem a vendégházhoz érkezünk, amikor Mikojan hirtelen Rákosihoz fordul, és a következőket mondja neki: »Mi úgy gondoljuk a párt Elnökségében, hogy neked – betegsre hivatkozva – le kell mondanod, Rákosi elvtárs, s Hegedűs elvtársnak kell átvennie az első titkári tisztséget.« Rákosit nem érte nagyon váratlanul ez a közlés... Én viszont rögtön, még az autóban közöltem Mikojannal, hogy nem tudom vállalni az első titkári tisztséget.” RM memoárjában sem repülőtérről, sem autóból: Mikojan váratlanul Pestre érkezik, telefonál neki, hogy találkozni szeretne vele, Gerővel és Hegedűssel, s a nyugtalanító magyarországi fejlemények miatt javasolta, hogy Rákosi váljon ki a vezetésből, és Gerő lépjen a helyére. Mindenesetre tényként maradt fenn, hogy Mikojan kész elképzeléssel érkezett Budapestre. Nem lett volna szokatlan ez sem, de Mikojánt azzal bocsátották útjára, hogy „meg kell könnyíteni Rákosi helyzetét”, és hogy „keményen beszéljen” Kovácssal. Mikojan július 14-i jelentése szerint nem kerülhetett sor sem a Hegedűs, sem a Rákosi által leírt jelenetre. Mikojan ugyanis azt táviratozta Moszkvába: „közvetlenül az után, hogy megérkeztem Budapestre, kétórás megbeszélést folytattam Hegedűs, Rákosi és Gerő elvtárssal, valamint Vég KV-titkár elvtárssal, aki szintén kijött a fogadásomra”. Bár szavaikból „az derült ki, hogy minden a Rákosi-kérdés körül csúcsosodik ki, senki közülük nem volt hajlandó ezt a kérdést feltenni. Úgy látszik, mindannyian arra várnak, hogy a Rákosi-kérdést mi vessük fel”. Ezen a beszélgetésen RM jelenléte is feszélyezhette a magyarokat. Köntörfalaztak, amíg Mikojan rá nem jött, tulajdonképpen mit is kerülgetnek. Gerő – vagy ekkor nem jelenlévő Kovács, Kádár és társaik számára – nem a kor embertelensége, százak kivégzése, büntetlen százazrek meghurcolása a botránykö. Azzal telt be a pohár, hogy nyilvánosságra került: elvtársaik ártatlanul jutottak bitóra, és halálukban cinkosok ők is. Bűnrészességüket nem tudták megbocsátani Rákosinak. Önvédelemből is fel kellett lépniük ellene. Végre Mikojan megértette finom utalásait, és rákérdezett: nem volna-e jobb a pártnak, ha Rákosi lemondana. Gerő, Hegedűs és Vég „valósággal fellélegeztek”.

Ellentmond Hegedűs és RM idézett visszaemlékezéseinek az is, hogy július 12-én a szovjet pártelnökség még arra kérte az olasz párt vezetőjét, Palmiro Togliattit, segítsen Rákosin azzal, hogy interjút ad a Szabad Néppel. Am Mikojan telefonja alapján lemondtak a „segítségéről”, július 13-án megtáviratozták neki: „A helyzet Magyarországon megváltozott, mivel a párt vezetése elismerte: Rákosit valószínűleg lehetetlen lesz megtartani első titkárként. A Budapestten tartózkodó Mikojan et. úgy véli: most, úgy tűnik, nincs más kiút... Rákosi közvetlen támogatása, a megváltozott körülmények folytán... nem lenne időszerű.” Rákosi leváltását tehát nem Moszkva találta ki, csupán elfogadta. RM úgy emlékszik, miután ő beleegyezett, hogy lemond, Mikojan azonnal – azaz még július 13-án – telefonált Hruscsovnak. Valószínű. Mikojan azt sem mondhatta, amit Hegedűs ír, hogy a lemondásakor betegségére hivatkozzanak – ezt saját bevallása szerint RM találta ki.

A Kreml aggasztónak tartotta, hogy az imperialisták „egyenként szétverik” a szocialista országokat. Tanácsalanságukban szabad kezet adtak Mikojának, aki aztán beleegyezett, hogy a legnagyobb ballasztot dobják ki a léghajóból. A birodalom és a csatlós országok viszonyát, no meg Moszkva helytartóit mi sem jellemzi jobban, mint hogy „a magyar elvtársak” közül fel sem merült senkiben, hogy Rákosit ők buktatták meg. Kovács István 2000-ben is állította, Mikojan azzal a döntéssel érkezett, hogy Rákosit le kell váltani. A múltjával szembeforduló, ellenzékivé lett Hegedűs András is abban a tudatban halt meg, hogy úgy történt, ahogy ő emlékezett: Mikojan Moszkva ukázával érkezett. Velük ellentétben külföldön tisztábban látták a történeteket. Bár a magyar vezetők is megkapták az MTI Bizalmasát – a nyugati híradásokat és kommentárokat a bukásról –, lepergett róluk, „az imperialisták hazugsága” érintetlenül hagyta mindahányat – évtizedeken át a történészeket is. (Véletlen lett volna, hogy a belügy éppen akkor akarta „javítani” a nyugati rádiók zavarását, amikor azok RM bukásáról „fröcsögtek”?) Egyedül Rákosinak volt érdeke azt hinnie, hogy Moszkva menesztette, mert óriási blamázs lett volna, ha kiderül, hogy nem a távoli Kreml rúgta ki, hanem elvtársainak, népének lett elege belőle.

Leváltásához fűződik egy másik legenda is. Eszerint azért menesztették, mert egyetlen évszaka négyszáz ellenzékít – írókat, újságírókat, diákvezetőket, katonatiszteket (?) – kívánt letartóztatni. Ám a „sötét lelkű Kovács István” értesítette a szovjet nagykövetet a tervről (a Vas Zoltán-féle változatban: „Gerő hideg számíttással hátba támadta [Rákosit]. Felhívta Hruscsovot”), s a titokban érkezett Mikojan éppen akkor toppant be a PB ülésére, amikor RM kijelentette, hogy „a négyszáz letartóztatást igenis foganatosítani kell”. Sztoj! RM sohasem kérte a letartóztatások jóváhagyását a PB-től: mindig csak utólag jelentette be az esedékes árulok őrizetbe vételét.

A legenda mégis fennmaradt, mert valahogy illett hozzá, hogy a hatalomért mindenre képes. A történetet főképp a sokat kockáztató pártellenzék terjesztette. De szinte minden e korról foglalkozó mű tényként szól a listáról, talán a legrészletesebben és leghatásosabban Aczél Tamás és Méray Tibor Tisztító vihar című fentebb is idézett könyve, de Vas Zoltán és Schifferné Szakasits Klára visszaemlékezése is. Szász Béla is ír róla, feltehetően Aczélék leírása alapján. Kopácsi Sándor állítólag a budapesti titkár, Mező Imre kérésére a négyszázak közül egynek, Nagy Imrének búvóhelyet készíttette elő a Bükkben. Fekete Sándor a nyolcvanas években kifejtette, hogy Rákosi az albán pártvezértől, Enver Hodzsától kapta a letartóztatás ötletét. (Rá lett volna szorulva?). Hodzsa Magyarországon átutaztában mondta neki: „agyon kell löni a hangadó értelmiségieket, írókat; Nagy Imrét, és még egy-két ilyen alakot”. Az első fajsúlyos Rákosi-portréban Hajdu Tibor történész azzal erősítette meg a legendát, hogy a bukása előtti hetekben Rákosi „erőskezü belügyminisztert keresett idejétmúlt terve végrehajtásához”. Ennek sincs nyoma, de sokan állították magukról 1956-ban és később is, hogy szerepeltek a listán. A tárgyszerű Kéthly Anna szerint is köztudott, hogy 1956-ban Rákosi „ismét a régi jól bevált módon akarta elhárítani újtájból az akadályokat, négyszáz személyt akart letartóztatni. Bizonyos, hogy ezt az oroszok akadályozták meg, akik azokban a napokban, a sztálini terror enyhülése után nálunk is enyhébb módszereket kívántak alkalmazni”. Ám magától Mikojántól tudjuk, hogy az orosz vezetést épp Rákosiék tehetetlensége, vagyis nem a „lista” léte, hanem annak a hiánya aggasztotta: „Látnivaló, hogy a hatalom napról napra egyre inkább kicsúszik az elvtársak kezéből. Kialakulóban van az ellenséges elemek párhuzamos központja, mely aktívan, határozottan és magabiztosan tevékenykedik... A párt vezetése ebben a veszélyes helyzetben gyakorlatilag teljesen apátiában van.”

– Gyanúsan kerek ez a négyszázak szám – mondta Hegedűs András. – Rákosi annyira bizonytalanná vált 1956 tavaszára, hogy valószínűtlennek tartom egy ilyen lista összeállítását. Ekkor mondta Gerő előtt, hogy úgy érzi magát, mintha puszkaporos hordón ülne, ami bármikor felrobbanhat.

– Nem lehetett ilyen lista – állítja Kovács István is –, annyira demoralizált volt a vezetés, hogy azok ellen sem léptünk fel, akik ellen kellett volna.

– Az akkori politikai helyzetben – mondta Vég Béla – Rákosi még arra sem talált volna embert, aki leírja a letartóztatandók névsorát.

– Az újságíró aktíván már mindenki mondta a magáét – idézte fel Matusek Tivadar. – Szóba került az is, hogy Rákosinak van valami listája nyolcvan vagy száz újságíróról, akiket őrizetbe kell venni. Lehet, hogy Rákosi szeretett volna néhány embert letartóztatni, de a vádra rezignáltan azt mondta: Milyen listákat csinállok már én?

– Most hallok először a négyszázak listáról – állította 1988-ban Marosán György. – Rendőri logika szerint valamilyen listának kellett lennie, hisz az elhárítás azért létezett: ebben a hideg-meleg helyzetben a belső hírszerzésnek dolgoznia kellett.

– Valami dolgom volt a Nógrádi Sándor szobájában – említette Kutrucz Gizella, dr. Balogh Elemérné –, s a kezembe akadt egy olyséfle névsor, hogy „A rend helyreállítása, a párt egységének megőrzése érdekében letartóztatandók”. A listán a második a férjem volt, mivel felszólalt a pártfőiskolán Rákosi eltávolítása érdekében. Meg kell mondani, rosszul lettem.

A párt élén álló Rákositól uralkodása alatt egyszer, egyetlen egy alkalommal – 1956 júliusában – kellett megkérdezni, hogy miért nem tartóztatják le „az ellenséges elemek főkomposait”. S a kérdést nem akárki, hanem a lemondását jóváhagyó Mikojan tette fel neki. RM válasza: „a helyzet annyira bonyolultá vált, és a feszültség annyira felerősödött, hogy a letartóztatások nem segítenének: ha egyeseket letartóztatnak, mások jelennek meg, ha ezeket letartóztatják, megjelennek a következők, és nem lesz soha vége”. Tizenegy évi uralkodás végén ide gyöngült.

Láttuk, hogy 1956 júliusában nemhogy az „ellenségnek”, hanem a szűk pártvezetésnek is útjában volt Rákosi, már csak az a bornírtág tartotta a helyén, hogy leváltása „ajándék volna az amerikaiaknak”. RM eltaktikázta magát, amikor azt gondolta, hogy nyugodtan elevezgethet Hruscsov oldalvén. Ha Sztálin leleplezése után rituális önkritikában átvállalja a közös bűnt, talán nem lázad fel ellene a párt(vezetés) is. Ők nem akarták RM balhéját elvinni, vele bukni. Ráadásul tartottak is tőle. (Kádár azt mondta Mikojának, hogy Rákosi „megmenthette volna magát”, de mivel a XX. kongresszus után elmulasztotta hibái kijavítását, tartanak attól, hogy visszatér az önkényhez, és lecsukhatja őket.)

Mikojan elsősorban azért adta fel neki az utolsó kenetet, mert „az események a hatalom elvesztése felé tartanak”. A moszkovíták leszerepeltek. Megkérdezte hát: „mért ne tennék meg” Hegedűst első titkárnak. A kérdés is mutatja – hát még a vita! –, hogy a helyzet rendezésére jött, nem Rákosi leváltására. Ha a szovjet pártelnökség Rákosi menesztéséről határozott volna, akkor azt is közli, ki az utód. S ha Mikojan tényleg azt mondta volna, hogy a pártelnökség szerint Hegedűsnek kell átvennie a vezetést, akkor ő szalutál, és átveszi. Egy vita során viszont nyugodtan ódzkodhatott, hogy nehéz, hogy nem fogadnák el, hogy a legmegfelelőbb a mentora, Gerő lenne a posztra.

Gerő nyomban sorolta: először is zsidó, másodsor beteg; harmadszor Rákosi támadói ellene fordulnak. Vég Béla megerősítette: Gerő szintúgy felelős. Ő, aki a rehabilitációt kezdte? – háborodott fel Gerő. Az erős felindulástól jövőbe látó RM megjósolja, Gerő csak ideiglenesen lesz első titkár: elkerülhetetlen Kádár jelölése. Gerő egyetért, de azért hozzáteszi, hogy Kádár, ugye „a párt életének válságos pillanataiban...” (árulás, pártfeloszlítás). Rákosi: „ha némi kockázattal jár is Kádár jelölése, ezt kell tenni”. Hegedűs nem hagyja ennyiben: a győnge Kádár legyen másodtitkár Gerő mellett. Ekkor megegyeztek abban, hogy a Politikai Bizottságban folytatják a vitát – az utódlásról, hiszen RM gyakorlatilag már le volt váltva.

– Rákosit csak Moszkván keresztül lehetett leváltani, mert ha mi szólítjuk fel a lemondásra, visszautasítja – állította Kovács István. – De miután Mikojan mondta neki, tudta, baj lehet, ha ellenkezik. Mivel mi élesen támadtuk, azzal is tisztában volt, hogy nem áll mögötte

senki.

Az a szóvicc járta, hogy Mikojan díszmagyart hozott Rákosinak, hogy lássa mentében.

Mivel Mikojan a Politikai Bizottság-tagjai közé dobta a gyeplőt, taktikai csata kezdődött arról, hogy ki lesz Rákosi Mátyás utóda. Eddig csak áttételesen, szovjet vezetők, vagy követségek körötti sündörgéssel befolyásolhatták a személyi döntéseket – de nem a pártvezető kilétét! A magyar pártvezetésnek első ízben kellett egy ilyen horderejű hatalmi kérdést megvitatnia. Nehezen szállt fel a füst. A Politikai Bizottság július 12-én elkezdett, s Mikojan jövelele miatt befejezetlenül hagyott ülése 13-án nem jutott dülőre, így végül ez az ülés három napig tartott. A történeteket nem jegyzőkönyv, nem valamelyik jelenlévő visszaemlékezése őrizte meg, hanem a jól tájékozott Mikojan jelentése. A szovjet pártvezető feltehetően 13-án maga is részt vett a PB-ülésén, de nem szólt bele a vitába. Az is lehet, hogy Gerőt nemigen akarta, Kádárt nem merte jelölni, az előzőleg szűk körben már elutasított Hegedüst pedig nem kívánta a magyarokra erőltetni. Mindenki tudta, hogy úgy is ő – azaz Moszkva – szentesíti a döntést. Akkor meg minek szóljon bele, amíg nem muszáj? Mikojan szerint Gerő a „lelke mélyén mindvégig a saját jelölése mellett volt”, ezért pár órával azután, hogy ő maga is elvetette Hegedüs első titkári jelölését, komolytalanul őt javasolta, az esélytelen – a vetélytársat, Kádárt pedig valamiképp „elfelejtette”. Rákosi ugyan bizonytalanodott Kádár jelölésével, de végül „nem is kapott támogatást”. Mivel a PB nem akarta, hogy a tapasztalatlan Hegedüs kerüljön az élre, maradt Gerő.

Bármennyire távol tartotta is Mikojan magát a döntéstől, a PB nem merte a feltehetően leginkább áhított, de mégiscsak bélyeges Kádárt jelölni (a kettősjelölés, az az eretnokség, hogy Gerő és Kádár között válasszon a Központi Vezetőség utólag sem jutott senki eszébe). Mikojan megjegyezte, hogy az ülés után, július 14-én csak Rákosi és Hegedüs tájékoztatta őt a PB határozatáról. Gerő nem kereste fel, csak azt üzentte, ha a szovjetek nem tartanák célszerűnek a jelölését, akkor visszalép. A PB tehát Gerőt ajánlotta a lemondott RM utódjának, és ahogy azt Mikojan szűk körben javasolta, „fiatal, magyar nemzetiségű elvtársakkal” kívánta kiegészíteni a pártvezetést. Eltökélték azt is, hogy csapást mérnek az „ellenséges csoportokra”, az ellenzékre stb., stb.

Rákosit az is bántotta, hogy Mikojának nem tetszett Nagy Imre kizárása a pártból – ráadásul még tárgyalt is vele. Ő pedig rettegett: „Rákosi megy... Nagy Imre visszajön.” De ez odébb volt.

Külön elemzést érdemel RM visszaemlékezése a leváltásra. Azt elismeri, hogy nélküle talán könnyebben megbirkóznak az ellenséggel, de kiválása „magnöveli bátorságukat és étvágyukat”. Átvillant az is az agyán, hogy Tito követelte a fejét. Mindegy, Mikojan ajánlatakor számára világos volt, hogy „befejezett ténnyel” áll szemben. A PB-vel közölte, „milyen javaslatot kaptunk”, és azt is, hogy ezt elfogadta. „Az elvtársak nagyon meg voltak lepelve (sic!).” Két oldallal később azt írja: „Amikor a Politikai Bizottságban előadtam azt a tervet, hogy felmentésemet kérem (anélkül, hogy ismertettem volna Mikojan e. küldetését), néhányan megemlékeztek, hogy ilyesmi már az ő fejükben is megfordult”. (Mikojan szerint az egész testület helyeselt.) „Azonnal felmerült – írja Rákosi –, hogy nem volna-e helyes, ha számomra valami megtisztelő pozíciót kreálnának, például pártelnökséget, vagy legalább maradjak a Politikai Bizottság tagja.” De ő bejelentette, ha így határoznak, kérem fogja a Központi Vezetőséget, hogy vesse el az ajánlatot. Mikojan szerint ez a veszély nem fenyegetett: senki sem támogatta Szalai ötletét, a pártelnöki posztot. Vég Béla elmondta Mikojának – aki ezek szerint sem vett részt a végeláthatatlan PB-ülésen –, hogy Rákosi szerette volna megtartani legalább a PB-tagságot, de megmondták neki, hogy visszavonulása erre is vonatkozik. „Nyilván azzal a szándékkal igyekezett bent maradni a magyar párt vezetésében a Politikai Bizottság tagjaként, hogy ezzel megőrizze tényleges irányítását a pártban” – vonta le a következtetést Mikojan. Ennek ellenére jó osztályzatot adott Rákosi „viselkedésére”, mivel elismerte, azért halogatta eddig a lemondást, mert szerette volna kijavítani a hibákat, ám ez nem sikerült. Szalai félt, hogy az ellenség Rákosi „egész garnitúráját” kirúgja, vagy más megfogalmazásában, hogy a KV „megdönti” az egész PB-t.

– Hosszú végvonaglás után '56 júliusában Rákosi harc nélkül visszavonult: nem küzdött, szétesett, már korábban feladta – állítja Vég Béla. – Persze, mit tehetett volna a szovjetekkel szemben? A lengyelek nem engedték be a KV-ülésére az SZKP vezetőit, nálunk Mikojan ott volt a PB-ülésen is. Nekünk biztos, hogy nem volt semmi titkunk '56-ig a szovjetek előtt, ha kérték, a legbizalmasabb anyagokat is megkapták a nemzetközi osztályon keresztül. Jellemző, hogy hozzám tartozott az osztály, de nem tudtam, ki tartja az SZKP-val a kapcsolatot. Azt viszont a saját bőrömmön is éreztem, hogy ők nem egyenrangú partnerként kezelnek bennünket.

A szovjet vendéget mintha a börtönviselt Kádár János érdekelte volna a legjobban: beszélgetésükről különjelentés ment Moszkvába. Mikojan nem említette Kádárnak, hogy mi vár a beszélgetésük alatt is zajló PB-ülés nyomán Rákosira, csak megkérdezte „a dolgok állásáról”. Kádár egy illegális kommunista felszólalására hivatkozva azzal kezdte, hogy Rákosi eljátszotta a bizalmat, nem maradhat első titkár. Bírálta a szovjet vezetőket is, mert ha „tisztában lettek volna a magyarországi helyzettel”, nem küldték volna el a Rákosit dicsőítő április 4-i táviratot. Kádár megható mesét kanyarított Rákosi iránti nagybecsüléséről, ami azonban megingott, amikor megtudta, hogy Rajk a kivégzése előtt azt kiáltotta: „A pártért halok meg! Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!” (A kivégzést Kádár Farkas Mihállyal és másokkal együtt a börtönépület emeletén várta végig, s tudnia kellett, hogy Rajk nem ezt kiáltotta.) Kádár a börtönből kiszabadulva elmondta a kétségeit Rákosinak, és javasolta a Rajk-ügy alapos felülvizsgálatát. A főtitkár ezt azzal utasította el, hogy Rajk bűnös volt. Ha akkor beleegyezett volna az objektív vizsgálatba, mondta Kádár, „az én bizalmam, akárcsak más elvtársak bizalma rendíthetetlen maradt volna, és ő megőrizte volna a párton belüli tekintélyét”.

Mikojan káderezett. Kifaggatta Kádárt az 1943-as pártfelosztásról, a magyarok szovjetellenességéről, az antiszemitizmusról stb. Kádár azt állította, a pártban kezdetben ügyet sem vetettek rá, hogy a vezetésben sok a zsidó, de a „becsületes magyar nemzetiségű káderekkel való leszámolás és az önkényeskedés után” sokan a vezetésben lévő zsidók ellen fordultak. Kijelentette: „nem törekszik a felhőzést poszt betöltésére”. De amikor rehabilitálták, Rákosi megmondta, hogy mindenkit vissza akarnak helyezni „arra a posztra, amelyet letartóztatása előtt elfoglalt”. Nem tartotta be a szavát, és keresi az ürügyet, hogy az igazságtalanul elítélteket ne rehabilitálják teljesen. Őt azért nem vették vissza a Politikai Bizottságba, mert „bűnös” a párt felosztásában. A beszélgetés végén megjegyezte: „Nálunk sokan mondják, hogy a szovjet elvtársak gyakran avatkoznak be Magyarország ügyeibe, és az mindig balul üt ki. Miért ne avatkoznának be most a helyzetbe, hátha ezúttal jól üt ki.”

A beavatkozáshoz tartozik, hogy Rákosi és Gerő Mikojan társaságában egyenként behívta a pártvezetésbe javasoltakat és elbeszélgetett velük.

– Ebben a viharos időszakban Szuszlov után Mikojan jött lelki dumára Magyarországra – idézte fel Matusek Tivadar. – Ma már nevések hangzik, de amikor Mikojan kérte, hogy őszintén beszéljek neki a gondokról, megkérdeztem, hogy nem lehetne-e a sorban állást megszüntetni, kicsit több üzletet nyitni. Mikojan azt felelte: És mit vinnénk az üzletekbe? Azt hittem, leeseek a székéről.

Hruscsov július 16-án közölte a moszkvai jugoszláv nagykövettel, hogy Mikojan látogatása során „sokkal jobban alakul” minden, mert a „magyar elvtársak úgy határoztak”, hogy Rákosi lemond.

– Mikor Rákosi látta, hogy nem áll senki mögötte, nagyobb vita nélkül visszalépett és elfogadta, amit el kellett fogadnia – mondta Hegedüs András. – Igazán nem volt beteg. Az állapota megfelelt a korának. Felmentésének bejelentésére Mikojan kért fel, ami logikus is volt, különben az utódnak, Gerőnek kellett volna ezzel a KV-ülés elé kiállnia.

RM: „javaslatomra kidolgoztuk a felmentéssel kapcsolatos teendőket menetrendjét”. A főfeladat, hogy legalább a párt aktivistáit

időben értesítsék: „mielőtt az ellenséges rádiók rávetnék magukat e szenzációra”. De hiába rendelték fel őket Budapestre, hiába szakították félbe a KV-ülést a személyi változások jóváhagyása után, mert délután két órakor London már közölte, hogy Rákosit leváltották. Eredetileg úgy volt, hogy semmi indok, lakonikusan, egy sorban kéri a felmentését, akárcsak a bolgár Cservenkov. De RM adott a koreográfiára.

– Leváltása előtt Rákosi felhívott, és elmondta, hogy olyan orvosi szövegre van szüksége, ami egészségi okokkal indokolja a visszavonulását – említette orvosa, dr. Policzer Miklós. – Ezt én megfogalmaztam. Egyébként egészségi állapota nem indokolta a visszavonulását, szívpanaszai mindig voltak, legfeljebb akkortájt gyakrabban.

Rákosi Mátyás levelet írt: „Kérem a Központi Vezetőséget, mentsen fel a Központi Vezetőség első titkári tiszte, és politikai bizottságbeli tagságom alól. Kérelmem egyik oka, hogy hatvanötödik életévemben járok, és két éve tartó, mind komolyabbá váló betegségem gátol a Központi Vezetőség első titkárának tisztségével járó munka elvégzésében. Emellett azok a hibák, amelyeket a személyi kultusz, valamint a szocialista törvényesség terén elkövettem, megnehezítik a pártvezetés számára, hogy teljes mértékben összpontosítsa pártunk figyelmét az előttünk álló feladatokra. Felmentésemet kérve pártunk, dolgozó népünk, a szocializmus nagy ügyét kívánom szolgálni.”

– A KV-ülés szünetében Rákosi, Gerő és nem tudom még ki, a titkárságon fogalmazták a közleményt – mondta Szatmári István, RM titkára. – Nem úgy festett Rákosi, mint akinek szakadékba kell ugrania.

Ilyen sem volt még: az 1956. július 18-án kezdődő központi vezetőségi ülésen az „első napirendi pont előadója” – utoljára – Rákosi Mátyás. Besegít Hegedüs András. Az elnökölő Apró Antal régi barátként üdvözi a tapssal köszöntött Mikojant. RM felolvasta felmentését kérő levelét és kiegészítést is fűzött hozzá: „Ami egészségi állapotomat illeti, két év óta hipertóniában szenvedek, vérnyomásom emelkedik, és néhány nappal ezelőtt az orvosok a Politikai Bizottsághoz jelentést küldtek, amelyből egy mondatot idézek: »Rákosi elvtárs jelen egészségi állapotát semmiképpen sem tartjuk megfelelőnek, s ezért a legsürgősebb beavatkozást kérjük állapota romlásának feltétlen megakadályozása céljából.«” Azt mondta, betegsége kezd kihatni a munkájára, ami „ilyen fontos munkakörben csak károkat okozhat a pártnak”. A személyi kultusz és a szocialista törvényesség „terén” elkövetett hibákat a KV 1953 júniusi ülésén, majd többször is elismerte, a nyilvánosság előtt is önkritikát gyakorolt. A XX. kongresszus, és Hruscsov beszámolója után világossá vált, hogy a „hibák súlya és kihatása” nagyobb, mint hitte. Ha a rehabilitáció vonatottan, megszakitásokkal haladt, és „a személyi kultusz felszámolása terén” visszaesés állott be, azért ő, a párt első titkára felelős. Kész. Ezután Rákosi Mátyás, gyakorlatilag már mint a Központi Vezetőség egyszerű tagja, lemasirozott az emelvényről a „szocialista építés jobb jövőbe vivő útján” egészen az ülésterem egyik hátsó soráig.

Hegedüs András megállapította, hogy Rákosi hibái nem feledtethetik „történelmi érdemeit”. Felmentésére „betegsége, részben idős kora” miatt van szükség, s ne feledjék: maga kérte ezt! A PB nevében Gerő Ernőt javasolta első titkárnak. KV-tagnak, PB-tagnak ajánlotta Rákosi rabjait: Kádárt és Marosánt is. Apró azonnal szavaztatni akart, de ez a nyáj erre már nem volt hajlandó. Kossa István kifogásolta Rákosi zavart keltő felmentését, de a türelmetlen, agresszív Gerő jelölését is. Harustyák József kérte, hogy Rákosi maradjon „a helyén”, és csak annyit dolgozzon, amennyit bír. Gerő előző kérésére felszólalt Mikojan is. Közölte megbízatásának megfelelően tájékoztatja a szovjet pártvezetést, hogy a magyar pártban mi a helyzet. Bár szerinte „tűrhetetlen az állapot”, mégis megérti a Rákosit övező tiszteletet. Még inkább „jogos ez a tisztelet”, mivel önként lemondott. Bár a pártban a lemondás „nem normális”, ez az eset „igazi kommunista cselekedet”, mert erősíti a pártot. Bármekkora is Rákosi iránt a bizalom, a tények előtt nem lehet szemet hunyni: „néhány év óta valóságos lázban áll a párt... Itt gyökerében kell gyógyítani”. Mikojan tanúja volt, „hogyan hatott ezekre a kérdésekre” Sztálin. Bár Rákosi a legjobb akarattal vezetett, de a tények „sokszor igen kellemetlenek voltak”. „Nem kötelező, hogy ha egy Rákosi elmegy, mindjárt egy másik Rákosi jöjjön a helyébe” – mondta. Neki sincs igénye Gerő jelleme, de a pártvezetés egységét ilyen „személyi természetű hiányosságok” nem akadályozhatják. Nagy Imréről azt mondta, hogy meg kellett volna tartani és kézben tartani. Farkas Mihályt „fel is lehetne nyársalni”, ha ez lenne a párt érdeke. Ha bíróság elé állítanák, megrendülne a bizalom a pártban. Tehát csitt. Évtized múltán RM azt állította, hogy Mikojant a vele rokonszenvező levelek özöne készítette szólásra, meg az, hogy KV-tagok többsége „gondterhesen” fogadta a hírt. (Mikojan szerint harminc hangadó KV-taggal beszélgettek az ülés előtt, és valamennyien egyetértettek Rákosi felmentésével.)

Nyers Rezső felveti: Rákosi maradjon PB-tag, így megszűnne annak a látszata, hogy nem ért egyet a XX. kongresszus határozataival. Kiss Károly helyesli az általa harminckét éve ismert RM felmentést, Gerőnél pedig most nem találni jobbat. Nagy Mária szerint ugyanazok a kifogások Gerővel, mint Rákosival szemben: életkor, betegség és a törvényesség megsértése, minek akkor cserélni? Kovács István kiáll Gerő mellett, szerinte Rákosi felelőssége nagyobb. Andics Erzsébet: „Rákosi elvtárs lemondását a munkásosztály nem fogja megérteni, rendkívül bizonytalan lesz”. Gerő nem tud bánni az emberekkel, de jobb kommunista annál, semhogy ne tudna változtatni. Megválasztásával „mindenki meg fogja érteni, hogy elvi engedményeket a kispolgári nyomás hatására nem teszünk”. Hegedüs András: maga Rákosi vetette fel, ha benne marad a testületben, akkor azt hinnék, hogy ő irányít. Nógrádi Sándor kifogásolta a szavazás rendjét a KV-tag jelöltekre. „Semmi lehetőség sincs arra, hogy mást javasoljunk, mint a Politikai Bizottság?” Azt senki nem teszi szóvá, hogy külön szavazás nélkül minisztereket váltanak le, neveznek ki.

A szavazásnál RM felmentését senki sem ellenezte, egy valaki tartózkodott, és egyhangúan megválasztották első titkárnak Gerő Ernőt.

Az újból KV-titkár Kádár „székfoglalójában” hol RM leváltásáról, hol felmentéséről beszélt. Elmondta, egy kommunista különlegesen nehéz próbatétele, amikor „az ellenség kezébe kerül”. Ennél súlyosabb próbatétel a hatalom. Az utóbbi évek tanúsítják, hogy ezt a próbatételt azok sem tudták sikerrel kiállni, akik az ellenséggel szemben „az egész világ előtt tisztelt módon, bátran, hősiiesen, önfeláldozóan tudtak harcolni”. Kádár szerint a párt számára veszteség Rákosi felmentése, mégis meg kellett tenni.

A négy napos KV-ülés végén dísztvíratot küldtek az SZKP-nak, és a jugoszláv pártnak Gerő aláírásával.

Fazekas Györgyékhez a budapesti rendőrkapitány, Kopácsi Sándor vitte a hírt: „megállt, bezárta az ajtót, ránk nézett és ezt mondta, ez van nektek, nem apátok – és kemény nemzetközi jelet mutatott az ökle összeszorításával”. Illés Béla az Irodalmi Újság lapértekezletén jelentette be: „Jó hírt mondok az elvtársaknak! Pártunknak új első titkára van, Gerő Ernő, egykori újpesti komszomolistám személyében.” Az „egész Nagy Imre-csoport” – még Déry Tibor is –, a Vadrózsa étterem teraszán ünnepelte Rákosi leváltását.

– Amikor Rákosit felmentették, szünetet tartottak és Kovács István az előzetesen behívott régi elvtársaknak tájékoztatót tartott, s nekünk kellett a jelentősebb körzetekben a párttagsággal közölni a hírt – idézte fel Tömpe István. – Az én feladatom a csepeli aktíva tájékoztatása volt. Tragikusak voltak azok a percek: az emberek zokogtak, kis híján pánik tört ki, hogy ide jutottunk. Ugyanakkor délután lementem Balatonöszdöre, a kormányüdülőbe, ahol azt hiszem, miniszterhelyettesek kártyáztak a társalgóban, és amikor mondom nekik, hogy leváltották Rákosit, szó nélkül tudomásul vették, még a kártyázást sem hagyták abba.

– Lemondásáról a család is csak párttaggyűlésen értesült, nem tőle – állította Rákosi közeli rokona. – Talán a feleségének is csak a taggyűlésre indulásakor szólt, hogy ne ijedjen meg, a lemondásáról lesz szó. Július 25-én telefonált, hogy nem tud eljönni kislányunk

második születésnapjára, mert utazik Moszkvába. Állítólag úgy mentek el, hogy kalapot sem vitt, később küldték utána.

– Mindenki biztos volt benne, ha Rákosi megy, akkor Gerő is megy, de mi akármit mondtunk, a szovjet vezetés nem sokat adott rá – mosakodott 1988-ban Vég Béla. – A KV szíve és esze szerint Kádárt választotta volna, Gerőről mindenki tudta, hogy nem ő a kibontakozás embere. Még ha bólogattak, és megszavazták is, szükséges rossz volt mindenkinek. Ő sem csupán szerénységből tiltakozott, hanem mert tudta, Rákosi távozása után nem maradhat sokáig.

RM védelmében még Szuszlov tervezte el, hogy a Farkas-ügy tárgyalását lefedik a második ötéves terv vitájával. RM váratlan bukása többé-kevésbé feleslegessé tette az óvatoskodást. Am a sztálinista pártok tehetetlenségi nyomatéka mindezt figyelmen kívül hagyta. Minden ment a maga útján. Megőrölték a terv számsorait, majd július 21-én terítékre került a Rákosi megmentésére szervezett Farkas-bizottság jelentése is. A történetnek azt a címet is adhatták volna, hogy mentőöv halottak.

A beszámoló szerint Farkas Mihály 1945-től kezdve igyekezett az ÁVH-nál a „lábát megvetni”. 1948 augusztusáig ő gyakorolja a felügyeletet az ávó fölött, jelentéseiket 1953 júniusáig kapja. Kapcsolata Péter Gáborral baráti, „nem pártszerű”. Jelenlétével, utasításaival „szentesítette a törvénytelenégeket”. Gerő, Kádár és Révai állítja: Farkas Mihály 1948 elejétől kezdve aknamunkába kezdett Rajk ellen. 1949-ben az ő ötlete, hogy Szőnyi Tibor, a KV Káderosztályának vezetője amerikai kém. (A jelentés margóján Farkas kézirása: „nem igaz”). Az ÁVH egyik titkos csoportjának titkárnője azt állította, a Szőnyi megfigyeléséről készült jelentésre Farkas írta rá, hogy ő a pártba beépült ellenséges ügynökség vezetője. Így kezdődött az eseményeknek az a sora, amely Rajk és társai kivégzéséhez vezetett – vagyis az öttagú bizottságnak volt mersze az egész ügyet a korántsem büntelen Farkas nyakába varrni, noha tudták, hogy Péter Gábor leleplezte Rákosit. Tudja ezt Gerő is, Mikojan is, és bizonyíték nélkül tisztában lehetett vele a Központi Vezetőség nem teljesen elvakult többsége.

Farkas Mihály mellett a bizottság jelentése sarokba szorította a veszélyesen népszerű Kádár Jánost is, annak nyilvánosságra hozásával, hogy Rákosi megbízásából Rajkot Farkas Mihály és Kádár János hallgatta ki (finomabban: „beszéltek vele”), és nem adtak lehetőséget arra, hogy védekezzen. Egerút: Kádár azt állítja, Farkas ötlete volt, hogy Rajk László meg akarta gyilkoltatni a párt vezetőit. A vizsgálat irányítását átvevő szovjet tiszt kételkedett Szőnyi vallomásában, óvatosságot ajánlott Rajk bűnösségét illetően is. Farkas „hevesen igyekezett... túlkibálni Belkint, hogy Szőnyi vallomása igen is reális, Rajk ellenség”. Majd Rákosinak szidta Belkint, hogy akadémikusodik – és ezután ő már „nem támasztott nehézségeket”. Sőt később Belkin hozta összhangba a valótlan elemeket, fejlesztette őket tovább jugoszláv irányban, majd pártérdekre hivatkozva rávette Rajkot – (a halott) Szűcs ávh. ezredessel együtt –, hogy ezt ismerje el.

Második kiskapu a PB új tagjának: Farkas Mihály hajszát indított a mindenkori belügyminiszter ellen. („Hallatlan!” – Farkas.) Rajk után Farkas Kádár János ellen kezdett áskálódni („Nem igaz” – Farkas). Farkas elismerte, hiba volt, hogy a fia hallgatta ki Kádárt. S bár Farkas Vladimir visszalépett a vizsgálat vezetésétől, az apja szilárdan kitartott Kádár bűnössége mellett. (Farkas ide egy nullát írt a margóra.) A katonákkal szemben elkövetett törvénytelenégekről „teljhatalommal döntött”. Pálffy, Sólyom és társai letartóztatása az ő lelkén szárad (olvashatatlan megjegyzés – Farkas.). Sólyom tagadott, de Farkas Mihálynak szüksége volt a beismerő vallomásra, mert tisztí aktíván ismertetni akarta, ezért a kihallgatóját utasították, hogy néhány soros beismerés is elég.

Noha a tizenöt évre ítélt Deszkás János ezredest RM utasítására ítélték halálra és végezték ki, a jelentés ezt is Farkas nyakába varrta. (Deszkás anyja, a bíró Pál Ákos, és a hamis tanú Tardi István öngyilkos lett – P. Á.) A disszidáláson kapott labdarúgót, Szűcs Sándor rendőrtisztet Farkas végeztette ki.

1951-ben a MIG-15 repülőgép szabályzatából több ábra eltűnt a 66. vadászrepülő hadosztálynál. Farkas utasítására a tettetést a HM szabályszerkesztő csoportfőnökségen kellett keresni. Ónodi Mihály százados jegyzőkönyvére ő írta rá: angol kém.

A bizottság előtt Farkas elismerte, hogy komoly felelősség terheli az ÁVH-nál kialakult helyzetért. Ő Rajkot és Kádárt soha nem tartotta ellenségnek, ám Sólyom László és társai szovjetellenesek voltak. „Farkas Mihály Rákosi elvtárs gyanakvó, bizalmatlan természetét kihasználva követte el üzelmeit” – az első titkár tehát csupán megtevesztett, becsapott ember. Farkas módszerét – és nem a Rákosiét! – „a hatalommal való visszaélés, az önteltség, karrierizmus, hatalomvágy, sőt egyenesen hatalmi téboly jellemezte, amelyet hízelgéssel, megfélemlítéssel, vagy elvtelen, színlelt barátkozással a számára fontos emberek megnyerésével párosított”. Szabó István altábornagy azt mondta: „a napóleonsággért a nemzetet is feláldozta volna”. Révész Géza: „hatalomtól megszedült ember, aki mint kommunista elvesztette arcukat, elfajult”. („Hallatlan!” – Farkas.)

A bizottság javasolta a KV állapítsa meg Farkas Mihály súlyos felelősségét Rajk László, Kádár János és társaik valamint mások letartóztatásában, elítélésében, a törvénytelenésekben, hivatali hatalommal való visszaélésben. Mindezekért zárják ki a Központi Vezetőségből, és a pártból, fosszák meg minden párt- és állami funkciójától, valamint katonai rangjától.

Felszólalásában Farkas Mihály elismerte: a „komoly hibák hozzájárultak Rajk és más elvtársak tragikus eseteihez... valamint a katonai vonalon elkövetett súlyos törvénytelenésekhez”. Mélységesen megbánta őket. Am: „a motívum, az indoklás, amellyel a jelentés a hibáim elkövetését magyarázza, nem felel meg a valóságnak és azért azt elfogadni nem tudom”. Őt a párt szent ügye vezérelte. Feszült nemzetközi helyzetben kellett a honvédséget megerősíteni, s aggódott a haza sorsáért. „A kezünkbe került ellenséggel igenis... kérelhetetlenséget követeltem... nehogy puhaságunk miatt... egy esetleges háború folyamán népünk ezrei és tízezei pusztuljanak el”. Pártbüntetése soha nem volt: a „párt nélkül nincs az életnek sem célja, sem tartalma”.

Az önkritikára kényszerített Kádár János elmondta, hogy a törvénytelenésekben „alany is, és tárgy is” volt. Vállalva a szemfényvesztést – a vádolt szerepét –, elfogadta a jelentést, és elismerte, hogy segített Rákosi, Gerő és Révai hitét megerősíteni abban, hogy Rajk bűnös. 1949 decemberében kérte leváltását a belügyminiszteri posztról, mert már nem hitte, hogy ami a belügyben történik, az mind a párt érdeke. Kiss Károly szerint a durva, nyers Farkas „a párt sok káderét keserítette el”. Molnár Erik igazságügy-miniszter elmondta, a bizottság nem javasolja, hogy „szabad folyást” engedjenek az igazságszolgáltatásnak, mert elvonnák a népet „az alkotó munkától”. Gerő indítványozta, hogy a kommunikációban Farkas ügyéről ne essen szó. (Kizárásáról tájékoztatják a párttagságot.)

RM, a tisztázódzat kiötlője kushadt. Farkas Mihály részletekbe menően akart tiltakozni a vádak ellen. Farkas Mihály tervezett beszédét RM biztos ismerte, és biztos volt abban is, hogy ez nem fog elhangzani: (elv)társai nem adtak „szabad folyást” a védekezésnek sem. Kovács István, de Gerő is kérte Mikoját, hogy beszéljen Farkas fejével, sőt maga Farkas is igényelte a találkozást. A jelentés „merő rágalom”, panasolta aztán Mikojának, hiszen mindent „Rákosi és más vezetők utasítására” cselekedett. Befeketítik őt, aki „több mint két évtizede dolgozik a párt és a Szovjetunió érdekében”. Mikojan szelíden értésére adta: „ha másokat is vádol, nem javít a helyzetén”, a minimum, hogy kizárják a pártból. Ha rosszat akarnának neki, rég letartóztatják. Ha nem egyedül ő, hanem Rákosi és mások is felelősek, vajon ettől az ő vétké kisebb lesz? Érdekében áll-e a pártnak a többiek felelőssége vonása? Farkas Mihály megértette, hogy nem. Utánagy járt, ahogy általa is meggyalázott társai, nekik is a párt „érdekében” kellett – igaz, halálba vezető – szerepüket eljátszaniuk. Mihez tartás végett azért Mikojan közölte vele: ha valaha vissza akar térni a pártba, „pártszerűen kell viselkednie”. Ha nem, átadják a bíróságnak. Farkas panaszára, hogy „mindenki tönkre akarja tenni”, munkát sem kap, Mikojan közölte vele, Gerőtől tudja, kérni akarják a Szovjetuniót, hogy „alkalmazzák valahol”, mert

Magyarországon nehéz lenne dolgoznia. (Az MTA vezetősége tiltakozott, hogy Nagy Imre lánya után Farkas Mihályt is az Akadémiai Kiadóhoz helyezték – nem is került oda.) Mikojan azt írja, végül „Farkas megnyugodott” és megígérte, hogy jól fog viselkedni (és ezt be is tartotta).

Farkas Vladimír szerint otthon az apja azt mondta, Mikojan tudtára adta, ha kommunistának tartja magát, nem mondja el védőbeszédét, mert kitörne az ellenforradalom. A hallgatásért cserébe a Szovjetunió sosem fogja őt cserbenhagyni, a pártba is visszaveszik. Ha mégis beszélne, az az életébe kerülhet. Kizárása után otthon csak sírt. Sírt.

Farkas Mihály beszédtervezete csak 33 év múltán jelent meg. Már a bevezetésben megfogalmazta: a KV-ülés feladata, hogy „végre fényt derítsen a teljes igazságra”. Szerinte nem az ő szerepének a tisztázására kellett volna – távollétében – bizottságot felállítani, hanem arra, hogy milyen politikai okok váltották ki a súlyos törvénytelenégeket, és ezekért ki a felelős. Farkas szerint elsősorban Rákosinak nem lett volna szabad engednie az ügyet így leszűkíteni. A bizottság előtt is feltárult a teljes igazság, de Kovács István közölte, nekik csak az ő szerepének kivizsgálására szól a mandátumuk. Miért nem kérték felhatalmazásuk kiegészítését?

Az igazság felderítése jegyében Farkas Mihály is azt állította, hogy 1949-ben Berija „egymásnak ugrasztotta a párt vezetőit és koholt vádak, rágalomok terjesztésével elérte, hogy becsületes elvtársakat, mint imperialista kémeket elpusztítsanak”. Lényeges tényezőként említi, hogy az ÁVH-t nem a párt irányította, hanem 1948 augusztusáig ő, utána pedig Rákosi, hogy az ÁVH-t senki sem ellenőrizte. A „harmadik ok” a Rajk-ügy idején az államvédelem irányítására létrehozott trojka – Rákosi, Gerő, Farkas –, ami időről időre kibővült a PB egyes tagjaival. „Ennek a bizottságnak nagyon nagy jogai voltak. Nyomozást indíthatott, őrizetbe vételeket foganatosíthatott.” Léte „sok kárt okozott a pártnak”. A negyedik ok a személyi kultusz, az ötödik „az osztályharc kieleződése”, az éberség túlhajtása, a gyanúsítások elburjánzása. Felidézte Rákosi 1949. szeptember 30-i beszédét, miszerint a hanyagság, a rossz munka, a sok selejt, az anyagpocsékolás, a géptörés, a rossz minőség, a norma-, a bér-, a táppénzcsalás politikai jelentőségű, s „ugyanúgy ki kell vizsgálni, mint a suttogó propagandát, a szabotázszt vagy kémkedést”. Ez volt a „szűk vezetés” véleménye.

A hibákat eltűntették, bűn lett belőle, amiben az ellenség keze is benne volt. Rajk tragédiája azzal kezdődött, hogy felosztotta a rendőrségi pártszervezeteket, mert csak így lehetett megakadályozni, hogy a többi pártnak is legyen rendőri pártszervezete. Leváltását „hosszú hónapok érlelték meg” – idézte Rákosit. Először Szőnyi Tibor vallotta azt, hogy „Rajk amerikai kém és az ő felső kapcsolata”. Farkas hosszan írt arról, hogy RM mivel küldte őt Szőnyit kihallgatni, de arra nem tért ki, hogy pártvezetőként miért vállalt kihallgatói szerepet, vagy miképp került börtönbe a párt káderosztályának vezetője, az ártatlan Szőnyi és helyettese, Szalai. Ezek nélkül pedig Farkas egész érvelése összedől.

Saját védelmében felidézte, hogy azt mondta Szőnyinek: „mi ismerjük a trockisták és amerikai kémek trükkjeit, akik még az utolsó lehetőséget is felhasználják arra, hogy a pártot bomlasszák” – vagyis nem hitte, hogy Rajk a felső kapcsolata. De azt elhitte, hogy Szőnyi trockista és amerikai kém? „Szőnyi vallomása után jött a Berija-banda provokációja.” Belkin, szovjet államvédelmi altábornagy közölte Farkassal, hogy Rajk egy Genfben székelő trockista szervezet rezidense. Ekkor tartóztatták le. Majd megjött Moszkvából Brankov vallomása, hogy Rajk a jugoszlávok beszerzett ügynöke. Rajk tagadott. Az elégedetlen Rákosi közölte Farkassal: véget kell vetni a huzavonának, menjen át Kádárral együtt az ÁVH-ra, hallgassák ki Rajkot, és reggelre legyen végre eredmény. Farkas: „tagadásában nem azt láttam, hogy ártatlan, hanem hogy annyira elvetemült ellensége népünknek, hogy nem akarja felfedni kémkapcsolatát”. Arra nem tért ki, ha Rajk ártatlanságát bizonyítják, az nem lett volna „eredmény”? Végül Rajk beismerte, hogy a munkásmozgalom ellensége. Farkas: súlyos hiba volt a megveretése, de „én akkor Rajkot már ellenségnek tekintettem”. (A bizottságnak azt állította: Rajkot és Kádárt soha nem tartotta ellenségnek.) „Elég szomorú, elvtársak, hogy ez így történt.”

„Tisztázta”, hogy amikor ő az ÁVH-n a nyomozókat instruálta, azt mindig „a párt = Rákosi” megbízásából tette. A Rajk-ügy, és minden jelentős politikai ügy nyomozásának irányítása Rákosi kezében futott össze. Ő irányított, de a PB határozata értelmében az ÁVH-ra nem mehetett el. „Ezért a nyomozást úgy vezette, hogy elsősorban természetesen Péter Gábornak, a szovjet tanácsadóknak, és időről időre nekem is adott utasítást.” Véletlenül fennmaradt Rákosi három kis cédulája a Péter Gábor ügy vizsgálatának instrukcióival. Ezek is igazolják, hogy részletekbe menően kidolgozta a nyomozás feladatait. Ilyen utasításokkal ment Farkas az ÁVH-ra a Rajk- és a Kádár-ügyben is. Péter Gábor esetében, vele együtt Gerő is „ilyen írásos instrukciók alapján dolgozott”. Miután a Rajk-ügy kivizsgálására kért speciális szovjet tanácsadók megjöttek, neki megszűnt az aktív szerepe.

„Felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy Berija provokációja nélkül nincs Rajk-ügy, és ha Sztálin nem avatkozott volna be közvetlenül a Rajk-ügybe, úgy ma Rajk és a vele együtt kivégzett elvtársak is élénék!” Kádár, rehabilitálása után egy alkalommal azt mondta Farkasnak, hogy a Rajk-ügyben három ember felelős: „Rákosi, Farkas és Kádár.” Arra nem tért ki Farkas, hogy akkor valójában a nevezett hármas, vagy Berija-e a felelős Rajk és társai haláláért.

Míg a Rajk-ügy Berija és Sztálin beavatkozásával született, Kádár esete „magyar ügy”, mondta. Miután megtudta, hogy Kádár kezdeményezte a párt felosztatását, hogy az ostrom alatt elbújt, megromlott vele a baráti viszonya. Hiba volt, hogy belement abba, hogy fia, Farkas Vladimír hallgassa ki Kádárt. Ezt ő egy másik szobából kísérte figyelemmel, és Kádár, anélkül, hogy valaki őt erre kényszerítette volna, beismerte, hogy rendőrspicli.

Az ügy kivizsgálására kiküldött bizottságnak rajta kívül tagja volt Kovács István és Kiss Károly. Kovács azt állítja, hogy javasolta, beszéljenek személyesen Kádárral, amire Farkas azt mondta, hogy „megpistultál te, Pista?” Ez „csak mutatja, hogy milyen volt akkor nálunk a helyzet”. „Több közöm Kádár elvtárs ügyéhez nem volt, olyannyira, hogy azt sem tudtam, hogy mikor volt a tárgyalása és hogy mennyire ítélték el” – mondta Farkas, majd bocsánatot kért: „Hogy Kádár elvtárs szomorú ügye bekövetkezhetett, azért én is felelősnek érzem magam, és mélyesen sajnálom és fájjalom, hogy hibáimmal én is hozzájárultam Kádár elvtárs letartóztatásához és kommunista becsületének beszennyezéséhez. Engedjék meg nekem az elvtársak, hogy itt a Központi Vezetőség előtt, Kádár elvtárs jelenlétében ezért mélységes megbánásomat fejezzem ki.”

A „katonai vonalon” elkövetett törvénytelenégekről Farkas elmondta (volna), hogy Pálffy polgári bíróság ítélte halálra, ez után szó se lehetett arról, hogy a katonai törvényszék enyhébb ítéletet hozzon. Figyelembe kell venni, mondta, hogy 1948-ban a Néphadsereg szervezése élesedő nemzetközi helyzetben kezdődött, hogy ismert okoknál fogva ellenséges viszony alakult ki Magyarország és Jugoszlávia között, és egymás ellen aktív hírszerzés folyt. A legnagyobb baj, hogy havonta hatvanan, vagy ennél is többen szöktek át Ausztriába vagy Jugoszláviába a Néphadseregből, többnyire fegyverrel, „szovjet haditechnikával”. Ebben a helyzetben „én a meglévő törvények szellemében szigorúan és keményen léptem fel a kezünkbe került imperialista... fasiszta kémek ellen”, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy „ezzel hazámnak teszek szolgálatot és védelmezem épülő szocialista országunkat és népünk fiatal szabadságát”. „Akkor a szocialista törvényesség olyan fokú és olyan mérvű bevezetéséről, mint amilyent most teszünk, nem lehetett szó.”

„A Pálffy- és Sólyom-ügyről, de különösen a Sólyom-ügyről meg kell mondanom, hogy az nem következett volna be Rákosi elvtárs nyomása és Péter Gábor állandó intrikája nélkül.” Rákosi többször felvetette, hogy Sólyom angol ügynök, és köztudott volt Péter Gábor rossz viszonya Sólyommal. Az ÁVH mind több és több kompromittáló adatot gyűjtött Sólyomról, és a bizalmas nyomozás alapján Farkas is arra a meggyőződésre jutott, hogy Sólyom imperialista ügynök. Mindehhez jött beismerő vallomásuk. „Én Sólyomot

és társait később már népünk olyan ellenségének tartottam, akik képesek lettek volna... fegyverrel a kézben megtámadni épülő szocialista társadalmunkat."

„Máig sem értem, hogy miért szerepelnek ezek az ügyek, mint vádpontok ellenem. Én nem vonom kétségbe... hogy szigorúságomban és keménységemben nemegyszer továbbmentem a kelleténél." „Akkor én elvtársak, nagyon aggódtam hazám helyzetéért... mindig arra gondoltam... ha nem lépünk fel keményen és vasszigorral az ellenséggel szemben, úgy ezért népünk ezrei és tízezrei fognak vérrel fizetni." „Az igazság másik oldala az, hogy az elkövetett súlyos törvényteleniségekért az akkori szűk pártvezetésből elsősorban Rákosi Mátyás elvtársat terheli a felelősség!" „Csak az igazság kimondása, csak Rákosi elvtárs és a többiek mély önbírálatára állíthatja vissza Rákosi elvtárs tekintélyét is és a párt hozzá fűződő régi bizalmát is." „Senki ne higgye, hogy amikor én Rákosi elvtárs szerepéről beszélek, hogy én ezzel azt akarom elérni, hogy Rákosi elvtársat le kell váltani." Ő is másképpen cselekedett volna, ha nincs Berija provokációja, és ha a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Vezetőségében nem uralkodott volna el Sztálin antileninista, antidemokratikus módszere. „Ezért hibái dacára is, nekem továbbra is az a véleményem, hogy fel kell lépni minden olyan tendencia ellen, amely Rákosi elvtárs eltávolítását követeli." Vigyázni kell, nehogy ugyanabba az irányba lökjék a pártot, amerre Nagy Imre akarta, hogy a párt vezetői politikailag agyonverjék, lejárassák és tönkretegyék egymást.

„Több, mint egy éve egy szervezett rágalomhadjárat és uszítás folyik ellenem... így születnek meg a legképtelenebb rágalomok és koholmányok." Elterjesztették, hogy Farkas Mihály a pártvezetés „rossz szelleme", „intrikus", „könyörtelen akarnok" stb. Mindez nem egyéb, mint az igazság megcsúfolása, a tények elferdítése, ami csak újabb bajokat okozna a pártnak. „A bűnbak-politika a párt újabb megtevesztését jelentené."

Farkas Mihály védőbeszéde, ha sokkal semmitmondóbb is Péter Gábor beadványánál, nagy erővel emel vádat a korszak, és önmaga ellen. Jellegzetes terméke annak a kommunista felfogásnak, hogy az önkritika – a pártgyónás –, akár a gyilkosságok alól is feloldoz. Farkas Mihály bűneik kitergetése után is azt hitte, ha Rákosi is képes lenne a katartikus önvallomásra, erősíthetné a párt és a saját tekintélyét. A másfélórás katarzist neki sem engedélyezték, hogy Rákosi se kényszerüljön rá. Cifra láncreakció indulhatott volna el, ha nem fogják be a száját.

Rákosi Mátyás menesztése két hétig visszhangzott a nemzetközi sajtóban. Több helyen – még Ausztráliában is – ráhibázták, hogy mi történt. Tisztában látták a Rákosit megbuktató magyar pártvezetés tagjainál is, hogy Moszkva csak bólintott, nem pedig kezdeményezett. A híradások többsége, s a kommentárok is 1956. július 19-én jelentek meg. Az Amerika Hangja úgy kezdte, hogy ritkán kerülnek magyarországi hírek „a szabad világ sajtójának címlapjára". (Néhány napja a disszidálás történetében példátlan csoportos légi menekülés híre – a bajorországi Ingolstadtban leszállt magyar repülőgép ügye – szerepelt a világlapok első oldalán. Az eltérített szobathelyi repülőgépen 14 utas, négyfőnyi személyzet és egy állambiztonsági tiszt volt. Őt utas és a személyzet autóval visszatért Budapestre.) Most Rákosi Mátyás bukása címlapi hír. Rákosi neve és személye a nemzetközi közvélemény számára a háború után elkövetett súlyos kormányzati bűnök, törvénytörések, népellenes akciók, a kirakatpercek, az erőszakkal kicsikart beismerések, a parasztellenes hadjárat, a munkásnyomor, a deportálások, az ártatlanokon végrehajtott tömeges halálos ítéletek jelképe volt. A sztálini építményből ismét kidőlt egy oszlop. Rákosit főképpen a belső ellenállás buktatta meg, helyzete annyira tarthatatlanná vált, hogy a Kremlben is kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy Rákosi maradásáról nem Moszkvában döntenek, hanem Magyarországon. Ugyanakkor azt is közölték, hogy a Kreml urai Nasszer, Tito és Nehru Brioniban folyó tanácskozása alkalmával óhajtottak kedveskedni Titónak azzal, hogy végre elküldték Rákosinak a selyemzsínórt. A Le Franc Tireur rámutat, hogy Rákosit a belső erők buktatták meg, a Der Tag szerint a kommunista értelmiség és a fiatal párttisztviselők. Manchester Guardian: „Ez az első eset, amikor kommunista diktatúrában a közvélemény nyomása ilyen komoly lépésre kényszerítette a vezetőket." New York Times: a pártvezetők Rákosi leváltásával az egyre erősödő ellenzék akarták leszerelni.

Szabad Európa: a vasfüggöny mögött egyedül a szovjet lapok közölték részletesebb tudósítást Rákosi távozásáról, a csehszlovákiai és a kelet-berlini lapok csak rövid jelentést hoztak róla a belső oldalakon. A párizsi rádió szerint Rákosi a maga módján bevonult a történelembe, de nem kell vele többé számolni, hiábavaló benne reménykedni, szükségtelen tőle félni. Távozásának pusztán ténye fontosabb, mint az utódlás. A londoni Times Rákosi támadásának forrásait így sorolja: 1. Tito marsallban megvolt a vágy, hogy egykori ellenfeleinek fejét gurulni lássa. 2. A magyar népben és a pártban is fokozódott az ellenszenv Rákosi iránt. 3. A Petőfi Kör ülésein nyílt tüntetések folytak ellene. Daily Telegraph: Az emberek leplezetlen ujjongással fogadták Rákosi lemondásának hét órákor bejelentett hírért. Egy jellegzetes megjegyzés: „Legalább remélhetünk. Rákosi alatt nem volt remény." Ő volt „az utolsó régi törzsfőnök". A Daily Express bécsi tudósítója jelenti: megdőlt még egy kommunista bálvány. A kopasz, köpcös zsidó Sztálin kedvence volt és sztálini brutalitással separta félre ellenfeleit. „A párttagoknak sok panaszuk volt Rákosi vezetésére és Hruscsov beszéde megnyitotta a zsilipeket a bírálatok özöne előtt. Azonban az az állítása, hogy Hruscsov februári beszéde nyitotta fel a szemét és bírta rá a lemondásra, nem felel meg a valóságnak, hiszen azóta még keményen visszavágott bírálóinak és hevesen küzdött, hogy pozícióját megmentse."

Le Monde: A magyar Sztálin sokáig várt, míg végre követte Cservenkov példáját. Brutális diktatori vérmérsékletével rendkívül népszerűtlen volt és az utóbbi időben teljesen maga ellen hangolta az értelmiségi köröket. A News Chronicle szerint Rákosi elmozdítása a legnagyobb csapás, amit a régi sztálinista gárda elszenvedett, amióta Hruscsov megindította támadását a sztálinizmus ellen. Az Arberter Zeitung figyelmeztet: noha Rákosi távozott, hívei továbbra is hatalmon maradtak. A Stampa: Rákosi példája mutatja, hogy mennyire veszélyes a kommunisták számára felszabadítani a liberális erőket. Még a nagyhatalmú Rákosi sem volt képes ezeket az erőket feltartóztatni.

A Borba július 20-án: „Megelégedés Budapesten". A Reuter is 20-án jelenti, hogy Mikojan áll a lemondás mögött, aki több napig tartózkodott Budapesten. Daily Telegraph: ő a negyedik kelet-európai kommunista diktátor, aki Sztálin 1953-as halála óta eltűnt. A magyar veterán bukásával távozott „a sztálinista birodalom utolsó fontosabb prokonzulja". A nyugat-berlini Telegraf címe: „...és Ulbricht?" The New York Herald Tribune: Gerő Rákosihoz hasonlóan kegyetlen és embertelen kommunista. Scotsman: „Meglehet, hogy lavinát fog Magyarországon megindítani, és további fontos változásokat fog előidézni Rákosi eltávolítása, ami aligha elégítheti ki az ellenzéki erőket."

Mikojan budapesti jelentése: „az ellenséget váratlanul érte az esemény." RM: a levélírók remélték, hamarosan meggyógyul, s újra elfoglalhatja helyét a pártvezetésben, és Mikojan is elismerte, hogy neki milyen „mély gyökerei vannak a magyar népben". Felmentésétől a munkástömegek „annyira meg voltak lepelve", hogy Gerőnek kellett megnyugtatót mindenkit: természetesen „továbbra is tagja marad a KV-nak, az Elnöki Tanácsnak, országgyűlési képviselő marad stb." – vagyis nyitva az út a visszatérése előtt. Mikojan Budapestről Belgrádba utazott. Rákosi: „Tányéron viszi a fejemet Titónak". Pesten is beszélték, hogy Tito miatt kellett lemondania, és betegségét hipertóniának nevezték.

A lemondás első pártvisszhangja a döbbenet csöndje. A taggyűléseken idős párttagok és asszonyok sírtak. Miért nem közölték korábban, hogy Rákosi elvtárs beteg? Július 18-án éjszaka egy IX. kerületi idős munkás ment a pártszékházba: „Aggódok Rákosi elvtárs miatt. Szeretném megkérdezni, most miből fog megélni?" A Pécsi Porcelángyárból a nyugdíjba vonulóknak járó vázát küldték

neki. Három hónap múlva a Kábel- és Sodronykötélgyárban felteszik a kérdést, hogy Rákosit felelősségre kell-e vonni, vagy sem. A Kötélgyár ilyen hálátlan.

A „döbbenet” csak az első jelentésben létezett. Az írók már akkor is „higgadtan és fegyelmezetten” fogadták a határozatot. Aztán kiderült, hogy az értelmiség majdnem egyöntetűen – a párttagság általában – egyetértett Rákosi felmentésével; de ilyen jelentős kérdésben miért nem kongresszus döntött? A szegedi orvosegyetemen elhangzott, hogy Rákosi tevékenysége csak a fordulat évéig volt haladó, azután sok volt a hiba, '53 után pedig a fejlődés akadályozója volt. Gerő megbízását nem nagy lelkesedés fogadta. Ő is részese a bűnöknek, emellett szeszélyes és goromba – sőt, ő is zsidó. Farkas Mihály kizárása nem váltott ki nagy érdeklődést. Néhányan elmondták a taggyűléseken, nehogy meghagyják magas nyugdíját, mert törtető karrierista, „háborúba akarta vinni az országot”. A kölcsönjegyzés megszüntetését, a hadsereg csökkentését helyeselték az emberek. De a Rákosi—Gerő váltás nem oldott meg a gondokból jóformán semmit – legfeljebb a szovjeteket nyugtatta meg, hogy a változással minden maradt a régiiben.

– Amikor az öreg leváltották vagy lemondott, megjegyezte, hogy most majd lesz ideje a fényképezni, előhívni, nagyítani – említette Sztopka Ferenc, a Rákosi-villa gondnoka. – Érdeklődött, hogy hol van az a laborfelszerelés, amit a MOM-tól kapott. Mondtam neki, hogy elvitte az elvtársnő fia, Jova. Rákosiék ötvenhatban mindössze három-négy bőrönddel mentek el, mi pedig augusztusban nekiláttunk kitakarítani, kifesteni a villát. Parkettát is gyalultak, mert Rákosi azt mondta, hogy 3-4 hét múlva itthon lesznek, addig legyen minden rendben. A nagy szőnyeggel nem tudtunk mit csinálni, úgy vitték el valahová tisztítani. Szabadságra sem tudtam menni, éjjel-nappal dolgoztunk. De ez mindig így volt, ha ők elmentek, amíg nem végeztünk a teljes takarítással, mi nem mehettünk szabadságra. Aztán megjelent egy futár és összepakolt az elvtársnő ruháiból egy bőröndre valót. Gondoltam, hogy egy kicsit tovább maradnak, de az meg sem fordult a fejemben, hogy többé nem jönnek vissza, ezért nem is értettem, hogy mi történik októberben. Nem értettem az ellenforradalmat – mondta 1987-ben.

RM: „felmentésem után elsősorban pihenni kívántam, s utána alapos gyógykezelésre akartam menni” a Szovjetunióba. Búcsúzóul a PB díszvacsorát adott a tiszteletére. Pohárköszöntőjében Gerő nem értékelt a munkásságát, csak kellemes pihenést és gyógyulást kívánt, hogy mielőbb munkába állhasson. A Kádár János mellett, és a Marosán Györggyel szemben ülő RM politikai aggodalmainak még nem akart hangot adni, nem válaszolt a köszöntésre sem. De mivel úgy képzelte, mindennek ugyanúgy kell folytatódnia, mint eddig, külön-külön elmondta Gerőnek és Kádárnak, ha hagyják, hogy az ellenség magához térjen a meglepetésből, amit „váratlan felmentése” okozott, s „nem mennek a revizionisták ellen igen éles... támadásba”, távozásból a párt nem profitál semmit.

– Rákosi senkitől sem búcsúzott el. Miért tette volna? – mondta a pártmunkás Lakatos Éva.

– Június végén, egy éjszaka, hajnali két óra körül egy államvédelmi ezredes csengetett be a lakásomba – ami akkor sem volt megnyugtató –, és kérte, öltözzek fel és kövessem – emlékezik N. Ferenc, a légierő parancsnoka. – Kérdésemre közölte, hogy egyenruhát vegyek, amitől kicsit megnyugodtam. Budaörsre mentünk, ahol Bata István és Piros László miniszterek már ott voltak. Jelentkeztem, és Bata utasított, hogy az egyik kormánygépet készítem elő mielőbbi moszkvai indulásra. A személyzetet már riasztották. A kormányzati gépért személyesen én feleltem, nekem kellett ellenőriznem, majd a meteorológiai adatok begyűjtése után a személyzettel a földön lejártszottak a repülési feladatot. Aztán engedélyt kértem a fogadóktól – erre külön katonai telefon összeköttetésünk is volt, bár akkor már a polgári repülés irányításához szükséges AFTN-hálózat működött –, és a szovjet fél közölte, hogy az engedélyt már korábban megkérték. Ez meglepett, mert ez a mi feladatunk volt. Így én már csak a személyzet adatait, és a repülési tervet diktáltam be öt óra harmincra tervezett indulással. (Akkor a be- és átrepülési engedélyek kérése a légierő-parancsnok hatáskörébe tartozott, még a közforgalmi repülésnek is mi kértünk államközi engedélyeket a külügyminisztérium útján.) Azt hittem Bata és Piros az utas, de amikor jelentettem, hogy a gép készen áll, Bata mondta, hogy az utas hamarosan megérkezik. Néhány perccel az indulási idő előtt az őrség szokatlan mód beengedett egy nagy fekete kocsit. Kiugrott belőle egy államvédelmi őrmagy, kinyitotta a hátsó ajtót, és kiszállt Rákosi Mátyás meg a felesége. Bata és Piros után én is jelentkeztem, s kértem szálljanak be, miközben az államvédelmi berakták a bőröndöket. Emlékezetem szerint a személyzetet kívül a kormányőrség egy vagy két utaskísérője utazott még a gépen. Moszkván kívül máshová magyar személyzet nem repülhetett, később, MALÉV vezérigazgató-helyettesként jártam ki az első repülési engedélyeket a krími fűrdőhelyekre. Mivel Rákosiné az utasoknak bekészített két plédet magára terítette, hozattam még plédet, mert a Li-2-esnek rossz volt a fűtése. Rákosi rám szólt: hagyja, kérem, megszoktam a börtönben, hogy a kabátommal takarózom. (Alig hosszabb ideje volt szabadon, mint amennyit ült – P. Á.)

– 1955 augusztusában neveztek ki a kormánygép parancsnokának – idézte fel Fritz János. – Nem tudom, hogy választottak ki, de mivel az utánam következők is mezőtűriak voltak, arra gondoltam, hogy az elhárítás könnyebben körüljárjék egy falusit, mint egy városit. A kormánygép 1956-ig a szovjeteknél volt, Tökölön. A biztonsági előírások miatt a lehetséges üzemidőnek csak a harmadát repülték a géppel, és a motorokat meg a főbb berendezéseket is a szokásos idő negyedéig-harmadáig használták csupán, akkor átrakták másik gépekbe. A személyzet öt főből állt – két első pilóta, navigátor, rádiós, hajózó szerelő –, és a két első osztályú első pilóta közül az orosz volt a parancsnok – Nyikolaj Nyikolajevics Guszev –, de én repültem, ő a jobb ülésben ült. A kormánygépet 1956 nyarán áttelepítettük Budaörsre. Az átszervezésnek ebben az időszakában Rákosi csak 1956. július 26-án használta a gépet, akkor még nem tudtuk, hogy utoljára.

A HM külügyi osztály napos-tisztje este tízkor értesített, hogy hajnalban Moszkvába repülünk, de nem mondta, kivel. A kései értesítés meglepő volt. Különös volt az is, hogy az indulás előtt Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter megjelent a repülőtéren. Jelentkeztem nála, és mivel meglepetésemre a nevemet is tudta, megkérdeztem, ő repül-e velünk, s akkor mondta, hogy Rákosi elvtárs és a felesége. Hasra és nem volt a hírtől, szenzáció is csak utólag lett, amikor kiderült, hogy ez volt az utolsó útja Budapest és Moszkva között, vagy amikor híresztelni kezdték, hogy mekkora vagyonnal utaztak, közben három kisbőröndöt hoztak. Mi az orosz személyzettel együtt fenn voltunk már az ülésben, amikor Rákosiék megérkeztek. Az utastérben elől volt egy jókora fotel, és hányódott mellette egy puff, sosem tudtam miért. Amikor Rákosi lába alá tolták, kiderült a puff szerepe. A gépen ott volt még Hegyi Pál testőr és egy főorvos. Rákosinál volt egy világossárga nyersbőr aktatáska, amit nem adott ki a kezéből. Betakarozott a kabátjával, és amikor valaki figyelmeztette, hogy pléddel kényelmesebb lenne, azt felelte, hogy így szokta meg a börtönben. A felesége előbb lenn beszélgetett valakivel, amit az ajtóból is folytatott, amíg Rákosi magyarul rá nem szólt: „Muci, induljunk!” Akkor hétéórnyi volt az út Moszkvába, és háromezer méteren repültünk, hogy az oxigénhiány ne legyen kellemetlen az utasoknak. Általában Kijevben tankoltunk. Moszkvában Szuszlov várta Rákosit. Másnap Szimferopolba repültünk, ahol, mintha nem tudták volna még a hírt, államfőnek kijáró tisztelettel fogadták. A magyar főorvos taxival elment Jaltába szétnézni, mi Hegyivel Szimferopolban maradtunk. Másnap már Rákosi nélkül Mineral Vodira repültünk, ott felvettük Dobit és a tolmácsnőjét, és Moszkván keresztül augusztus elsején érkezünk haza.

„1956. július 26-án hajnalban az öreg kormánygéppel, amelyet lassú repülése miatt egymás közt tréfásan »tyihod«-nak (lajhár – P. Á.) nevezünk, Moszkvába repültem. Ott közöltem az elvtársakkal, hogy mielőtt szanatóriumba mennék gyógykezelésre, szeretnék a Fekete-tenger mellett egy kicsit pihenni és fürdeni. Ezt a kívánságomat azonnal teljesítették, s ugyancsak a kormánygéppel egy vagy két nap múlva a Krimbe repültem. Velem volt a feleségem, az egyik kísérőm, és Policzer doktor, az orvosom, akit tanácsosabbnak láttam az útra magammal vinni, mert nagyon ki voltam merülve” – írta a memoárjában RM.

– Az utolsó Szovjetunió-beli útjára Hegyi Pállal együtt kísértük el – idézte fel dr. Policzer Miklós. – Ezen az úton hozta először szóba Kun Bélát. Beszélt még a húszas évekbeli utazásairól, tárgyalásairól, a Kominternről stb., de mivel én ezekben nem voltam járatos, bennem csak annyi maradt az egészből, hogy a legapróbb részletekre is emlékezett – mikor, ki szólalt fel, mit mondott –, pompás feje volt. Szimferopolban úgy mutatott be bennünket, hogy egyikőnk az egészségére, a másikőnk órá vigyázott, s kérte az elvtársakat, hogy mutassák meg nekünk Jaltát, mert csak másnap utazunk a géppel tovább Kiszlovodszkba Dobiért, aki ott nyaralt. Rákosi még a gép leszállása előtt figyelmesen megkérdezte, kaptunk-e valami napidíjat, majd a saját zsebéből adott 500-500 rubelt.

– Hajnalban a repülőtéren Piros, Bata és természetesen Gerő búcsúztatta – idézte fel titkára, Szatmári István. – Nyomott volt a hangulat, de azért nem olyannak tűnt, hogy ez végleges búcsú, netán száműzetés.

– Hallottad, Rákosi elvtárs Moszkvába repül? – kérdi Kiss a barátját.

– Nem mindegy, hová? A lényeg, hogy repül végre.

Részlet a szerző Rákosi bukása (1953-56, száműzetése és halála: 1956-1971) című, a könyvhéten megjelenő művéből.